

Vertimas iš lenkų kalbos
Vertimą atliko vertėjų biuras UAB „Pasaulio spalvos“

LIETUVOS HUSARAI DIDŽIŲJŲ 1648–1676 M. KARŲ LAIKOTARPIU: SKAIČIAI, ORGANIZACIJA, KOVOS TAKTIKA¹

Habil. dr. Konrad Bobiatyński
Varšuvos universiteto Istorijos fakultetas

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2022.37.1>

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamos Lietuvos kariuomenės sunkiosios kavalerijos dalinių kovos 1648–1676 m. karuose su kazokais, Maskvos valstybe, vėliau – Turkija ir totoriais. Pirmojoje jo dalyje analizuojami tuo laikotarpiu įvykę Lietuvos kariuomenės vidaus struktūros pokyčiai, dėl kurių husarai pamažu prarado dominuojamą padėtį, užleisdami vietą vidutinei ir lengvajai kavalerijai.

Antrojoje straipsnio dalyje aptariamas husarų vėliavų vaidmuo svarbiausiuose ginkluotuose susirėmimuose per karus su įvairiais priešais, atskleidžiamas jų indėlis į svarbiausias XVII a. antrosios pusės lietuvių pergalės tokiuose mūšiuose kaip Lojevo (1649 m.), Šklovo (1654 m.) ir Polonkos (1660 m.), analizuojami Lietuvos sunkiosios kavalerijos veiksmai svarbiausiose pirmojo karo su turkais ir jų vasalais etapo (1672–1676 m.) batalijose – Chotyno (1673 m.), Lvovo / Lysynyčių (1675 m.) ir Žuravno (1676 m.) mūšiuose. Atkreipiamas dėmesys į tarnybos prestižiniuose sunkiosios kavalerijos daliniuose svarbą, kaip reikšmingą šio laikotarpio pagrindinių Lietuvos vadų ir įvairaus rango dignitorių vėlesnės karinės ar politinės karjeros etapą.

Pagrindiniai žodžiai: husarai, Lietuvos husarai, etmonas, ietininkai, kavalerija, kazokai, mūšis, vėliava, žirgas.

¹ Ši tema iš dalies aptarta straipsnyje: Bobiatyński, K. *Husaria litewska w dobie walk z Kozakami oraz wojskami moskiewskimi w latach 1648-1667*, in: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, „Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Studia i Materiały“, t. 10, red. Z. Hundert i T. Młeczek, Warszawa 2020, s. 109–128.

ĮVADAS

Antroji XVII a. pusė Lenkijos ir Lietuvos valstybės istorijoje dažnai vadinama didžiųjų karų epocha. 1648 m. Ukrainoje prasidėjo Bohdano Chmelnickio vadovaujamas kazokų sukilimas, kuris netrukus išsiplėtė į pietines Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes. Tai buvo 19 metų trukusio karinių konfliktų ciklo pradžia. 1654 m. sausį kazokai priėmė caro Aleksejaus Michailovičiaus viršenybę Perejaslave, o po kelių mėnesių Lietuva tapo galingos Maskvos kariuomenės agresijos objektu. Ši kariuomenė, padedama Ivano Zolotarenkos kazokų korpuso, iki 1655 m. rugpjūčio mėn. užėmė didžiąją šalies teritorijos dalį ir okupavo Vilnių. Šis karas, kuriame pergalės svarstyklės kelis kartus krypo tai į vieną, tai į kitą pusę, baigėsi tik 1667 m. sausį Andrusove sudarius paliaubas. Tuo pat metu (1655 m. vasarą) Švedijos kariuomenė įžengė į Lietuvą, iš pradžių užėmė lenkų Livonijos² dalį su Daugpiliu, o per keliolika mėnesių Žemaitiją ir aplinkines apskritis.

Andrusovo sutartis reiškė Lietuvai taip ilgai lauktą karų su Maskvos valstybe pabaigą ir užtikrino jos išorinį saugumą. Tačiau taikos laikotarpis truko tik ketverius metus, nes dar 1671 m. Ukrainoje prasidėjo kovos su totoriais ir jų remiamu kazokų etmonu Petru Dorošenka, o po metų prasidėjo konfliktas su Turkija. Tai lėmė Karūnos žemių – Podolės ir dešiniojo Ukrainos kranto – pradžią, o tai buvo patvirtinta 1672 m. spalio mėn. Bučačo sutartimi. Nuo 1673 m. Lietuvos kariuomenė nuolat rėmė Karūnos kariuomenę kovoje su Osmanų imperija – tiek per pirmąjį karo etapą (iki 1676 m.), tiek jam atsinaujinus 1683 m. (iki 1699 m. Karlovicų taikos sutarties).

² Lenkų Livonija, Lenkijos Livonija (*Inflanty Polskie*) arba (*województwo inflanckie*) Livonijos vaivadija buvo vadinama Lenkijai ir Lietuvai pagal 1621 m. Ništato sutartį likusi Latgala, o švedų užimtos žemės (Pietų Estija ir Latvijos Vidžemė) kartu su Ryga – Livonija (Švedų Livonija) – mokslinis redaktorius.

HUSARŲ VĒLIAVŲ ORGANIZACIJA IR VIETA LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KARIUOMENĖS STRUKTŪROJE

Nuolatinų karų padarinys – būtinybė parengtyje laikyti lauko kariuomenę, kuri iki 1648 m., prasidėjus naujam ginkluotam konfliktui, Lietuvoje kaskart buvo formuojama iš naujo, o konfliktui pasibaigus likviduojama. Pažymėtina, kad XVII a. antroje pusėje įvyko ir reikšmingų pokyčių Lietuvos kariuomenės struktūroje. Pirmoje šio amžiaus pusėje svarbiausią vaidmenį atliko sunkioji proveržio kavalerija, t. y. husarai. Ankstesnių tyrimų duomenimis, etmonų Kristupo Radvilos Perkūno, Jono Karolio Chodkevičiaus ir Kristupo II Radvilos laikais ji sudarė nuo 24 iki 43 % visos kariuomenės ir nuo 42 iki 63 % kavalerijos³. Naujesni tyrimai rodo, kad šie rodikliai galėtų būti šiek tiek mažesni, nes 40 % sunkiosios kavalerijos Lietuvos kariuomenėje turėjo būti 1600 m. (tuomet ji sudarė net 80 % visos kavalerijos), mažiausiai – 19 ir 17 % (tik 28 ir 26 % visos kavalerijos), K. Radvilos verbuotoje kariuomenėje per du tarnybos ketvirčius⁴ kovose su švedais 1625–1626 m.⁵

Neabejotina, kad vyravo bendra mažėjimo tendencija, nes vietoje husarų buvo kuriama vis daugiau reitarų vėliavų. Mažesnė sunkiosios kavalerijos svarba matyti ir per karą su Maskvos valstybe dėl Smolensko 1632–1634 m., nes dėl Vladislavo IV vykdytos pertvarkos daugiau nei 60 % Lenkijos kariuomenės turėjo sudaryti pėstininkai ir dragūnai. Vien Lietuvos kariuomenėje 1633 m. buvo 19 % husarų, o rengiantis 1635 m.

³ Rachuba, A. *Sily zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, „Przegląd Wschodni“, t. 3, 1994, z. 3, s. 381–382, 400–401; H. Wisner, *Wojsko litewskie 1. połowy XVII wieku*, cz. 1: „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (toliau – SMHW), t. 19, cz. 1, 1973, s. 69–75, cz. 2: *ibidem*, t. 20, 1976, s. 7–8, cz. 3: *ibidem*, t. 21, 1978, s. 88–97.

⁴ Ketvirtis – trijų mėnesių numatomas samdomos kariuomenės tarnybos laikotarpis arba metų ketvirtis. Ketvirčiais buvo skaičiuojamas samdomos kariuomenės dalinių tarnybos laikas, už kurį jiems turėjo būti mokama alga.

⁵ Gawron, P. *Miejsce husarii w strukturze armii litewskiej w latach 1600–1635*, in: *W boju i na paradzie*, s. 85–106; *idem*, *Organizacja i status prawny armii polsko-litewskiej w Inflantach w latach 1602–1611*, in: *Hortus bellicus. Studia z dziejów wojskowości nowożytnej. Prace ofiarowane Profesorowi Mirosławowi Nagielskiemu*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Kossarzecki, P. Kroll i D. Milewski, Warszawa, 2017, s. 159–162.

karui su Švedija numatyta, kad jie sudarys tik 16 % visų pajėgų⁶.

Tačiau tik 1648–1667 m. karuose dominuojanti Lietuvos husarų reikšmė sumažėjo daug lengviau sušaukiamos ir pigesnės lengvosios – kazokų ir totorių – kavalerijos naudai. Tiesa, atlyginimo dydžio skirtumas buvo nedidelis – husaro atlyginimas siekė 51 auksiną už ketvirtį, o lengvosios kavalerijos kario – 41 auksiną, tačiau husaro vėliavos – tuo metu prestižiškiausio Abiejų Tautų Respublikos kariuomenės dalinio – išruošimo kaina buvo daug didesnė. Nors paprastai tokius dalinius kurdavo arba magnatai, arba daug turto turintys aukšto rango asmenys, jiems dažnai kildavo didelių sunkumų ieškant reikiamos pinigų sumos, komplektuojant ginkluotę ir ekipuotę⁷, taip pat naujokų labai siauroje verbavimo rinkoje. Čia verta pacituoti Lietuvos stalininko Vincento Korvino Gosievskio nuomonę, kuris 1651 m. pradžioje ieškodamas naujokų savo sunkiosios kavalerijos daliniui skundėsi, kad būtų pigiau „tris lengvasias vėliavas savo sąskaita pasamdyti, nei tuos 40 husarų“⁸.

Iš išsaugotos susirašinėjimo tarp Lietuvos raikytojo Mykolo Kazimiero Radvilos ir jo patikimo tarnautojo Bresto pateisėjo Martyno Buchoveckio korespondencijos sužinome, kokias dideles problemas teko spręsti 1654 m. vasarą ir ankstyvą rudenį, organizuojant naują husarų vėliavą nuo nulio. Siekdamas gauti reikiamų lėšų visam projektui, Radvila buvo priverstas išnuomoti keletą savo palivarkų vietos bajorams ir žydams už sumas, kurios gerokai skyrėsi nuo pelno, kurį buvo galima gauti valdant

⁶ Kupisz, D. *Smoleńsk 1632-1634*, Warszawa 2001, s. 129–130, 240–241; Rachuba, A. *Litewskie przygotowania do wojny ze Szwecją w 1635 roku*, in: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 38. P. Gawron teigia, kad 1635 m. antroje pusėje husarai sudarė tik 15 % visos Lietuvos kariuomenės, o atsižvelgiant tik į K. Radvilos kariuomenę – 21 % (*Miejsce husarii*, s. 99, 102).

⁷ Kaip skaitome 1651 m. sausio mėn. leidime, kurį išdavė karalius Jonas Kazimieras, skirtame Glebavičiaus husarų vėliavai papildyti, buvo nurodyta, „kad po vėliava kiekvienas draugas ir palydovas turėtų gerą žirgą ir karine ekipuote tarnauti husaru būtų gerai aprūpintas, tai yra ietimi, palašu ar končiaru (koncežu), šarvais, šyšaku, rankų šarvais [karvašais], pistoletų pora“ (Archiwum Narodowe w Krakowie (toliau – AN Kraków), Archiwum Sanguszków, rkps 67, s. 107–108).

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów (lt. Centrinis istorinių aktų archyvas Varšuvoje, Radvilų archyvas) (toliau – AGAD, AR), sk. VI, Nr. 36, W. Gosiewski do J. Radziwiłła, Wilno 13 III 1651, s. 639; spausd.: *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655*, cz. 1: *Diariusz kancelaryjny 1649-1653*, opr. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Kossarzecki, P. Kroll, A. A. Majewski, D. Milewski, Warszawa 2019, s. 562.

tokį turta⁹. Sunku buvo gauti tinkamos gynybinės ginkluotės – ypač kirasų ir karvašų, taip pat ekipuotės – sabalų, lūšių ir leopardų kailių, žirgų pakinktų ir plunksnų sparnams. Paprastai tai tekdavo pirkti labai brangiai, be kita ko, iš armėnų pirklių, o kai kurias prekes Buchoveckis pirkdavo per tarpininkus Jaroslavo mugėje ar net Lvove. Tarnauti, negavę didelių avansų, neskubėjo draugai (lenk. *towarzysz*) ir palydos raiteliai (lenk. *pocztowy*). Kaip viename savo pranešimų Radvilos tarnas rašė: „[P]as mane buvo keli draugai (lenk. *towarzysz*) iš kvartinės kariuomenės, jie nori tarnauti su Jūsų Kunigaikštiskąja Malonybe, bet jiems reikia pinigų ir pastiprinimo, bet labiausiai pinigų, nes jie prarado žirgus ir ginkluotę.“¹⁰ Kita vertus, buvo mažiau sunkumų ieškant tinkamų žirgų, nes panašu, kad Lietuvoje husarų žirgai, priešingai nei Lenkijoje, neturėjo jokių ypatingų savybių, jie nebuvo specialiai veisiami ir atliekama selekcija pagal tinkamumą tarnauti tokio tipo formuotėse¹¹.

Lengvoji kavalerija taip pat buvo daug universalesnė už husarus, nes pasiteisino dažnai sunkiomis vietovės sąlygomis veikiant prieš įvairius priešus. Mažą husarų naudą, ypač kovose su nereguliais kazokų sukilėlių daliniais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, jau 1648 m. rudenį pastebėjo Lietuvos lauko etmonas Jonušas Radvila. Tada jis pripažino, kad operacijoms, vykdomoms prieš sukilėlius Pinsko paviete, „*levioris armaturae* žmonių reikia, nes tų niekšų pelkėse ir miškuose ieškoti visur reikės, kur husarus *nullum* turėčiau *usum*“¹².

⁹ Nors jaunas magnatas neabejotinai teikė pirmenybę savo nuosavybei įkeisti bajorams, jo klientas, kuris buvo daug geriau susipažinęs su realybe, pasirinko žydus. Pinigų jie galėjo pristatyti daug greičiau, be to, kaip teigė jis, „a. a. Jūsų Kunigaikštiskosios Malonybės Ponas tėvas [Aleksandras Liudvikas Radvila] niekada nenorėjo turėti reikalų su bajorais, jam labiau patiko žydai, nes galėjo jam paliepti ir su lazda duoti, o bajoras, kiek reksnys, tuoj į teisę“.

¹⁰ Žr. M. K. Radvilos laiški M. Buchovieckiui, Nesvyžius 1654-07-08 ir 15, Žuchovici 1654-08-23, AGAD, AR, IV sk., 361 kop. 15–24 p.; M. Buchoveckis M. K. Radvilai, Brestas 1654-08-08, Baltoji 1654-09-02, Čarnavčycos 1654-09-14 ir 8 (AGAD, AR, sk. V, Nr. 1569, s. 51–64).

¹¹ Wisner, H. *Wojsko litewskie*, cz. 3, s. 90.

¹² Lietuvos valstybės istorijos archyvas Vilniuje (toliau – LVIA), fondas 1292, op. 1, Nr. 14. J. Radvila K. L. Sapiegai, iš stovyklos netoli Puchovičių 1648 IX 24, k. 129-129v; spausd.: *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655*, cz. 2: *Listy*, opr. K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Kosszarzecki, P. Kroll, A. A. Majewski, D. Milewski, M. Nagielski, Warszawa, 2020, s. 47–48.

Sunkiosios kavalerijos Lietuvos kariuomenėje palaiapsniui mažėjo. Dar verbuojant prieš 1649 m. vasaros kampaniją, samdos raštai (*literae inscriptionis stipendii*) buvo išduoti 1700 husarų (10 vėliavų) – jie turėjo sudaryti per 33 % kavalerijos ir daugiau nei 16 % kariuomenės, kurią teoriškai turėtų sudaryti 10 490 žirgų ir porcijų¹³. Galiausiai į stovyklą prie Rečicos atvyko tik 822 Jonušo Radvilos vadovaujami husarai (6 vėliavos – Jonušo ir Boguslavo Radvilų, Vincento Gosievskio, Jurgio Karolio Glebavičiaus, Grigaliaus Mirskio, Aleksandro Hilario Palubinskio), bet vis tiek tai buvo beveik 26 % kavalerijos ir apie 11,5 % Lietuvos kariuomenės, dalyvavusios tais metais kovose su kazokais¹⁴. Panašios proporcijos išliko ir sumažinus ginkluotąsias pajėgas 1650 m. – jų gretose turėjo likti 480 husarų, kurie sudarė per 27 % kavalerijos ir apie 12 % visos kariuomenės¹⁵.

Po daugiau nei dvejų metų – 1652 ir 1653 m. sandūroje – tarnavo tik trys husarų vėliavos: etmono Radvilos, Lietuvos didžiojo sargybinio H. Mirskio ir Slonimo pakamario A. H. Palubinskio, iš viso tik 330 žirgų¹⁶. Tie patys daliniai – pagal dokumentus tai buvo 374 žirgai (atitinka mažiau nei 8 % kavalerijos ir 3,5 % ginkluotųjų pajėgų) – atstovavo Lietuvos sunkiajai kavalerijai kampanijoje prieš Maskvos kariuomenę 1654 m. vasarą. Daugiau nei du kartus (iki maždaug 800 žirgų – 7 % visos kariuomenės), komputinių husarų skaičius teoriškai turėjo padidėti tų metų rudenį, kai organizuojant kairiojo sparno diviziją buvo pasamdytos dar trys sunkiosios raitijos, arba ietininkų (lenk. *kopijnicy*), vėliavos: lauko etmono ir Lietuvos didžiojo išdininko Vincento Korvino Gosievskio, žemaičių seniūno

¹³ Porcija (lenk. *porcja*) – vieno kario alga (atlyginimų mokėjimo vienetas) arba etatas. Skaičiavimas porcijomis buvo taikomas sudarant ir XVII a. Lenkijos karalystės bei Lietuvos ginkluotųjų pajėgų pėstininkų dalinių sąrašus. Dalinio vadovybė gaudavo kelias porcijas, keliolika porcijų arba daugiau siekiančius atlyginimus.

¹⁴ Žr. Lietuvos kariuomenės komputo 1649 m. projektas, Kunigaikščių Čartoryskių biblioteka Krokuvoje (toliau – BCZart.), rkps 144, nr. 163, s. 849–850; išdo sąskaitos: AGAD, AR, sk. VI, Nr. 36, s. 402–403 (spausd.: *Diariusz kancelaryjny*, s. 351–352), Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (toliau – NGAB), fond. 1737, op. 1, nr 24, k. 311–313v; žr. A. Rachuba, *Siły zbrojne*, s. 401–402; H. Wisner, *Wojsko litewskie*, cz. 2, s. 8–9.

¹⁵ AGAD, AR, sk. VI, Nr. 36, s. 420 (spausd.: *Diariusz kancelaryjny*, s. 361); Wisner, H. *Wojsko litewskie*, cz. 1, s. 74–75, cz. 2, s. 9–10.

¹⁶ Lietuvos kariuomenės nuoseklus suskirstymas [po 1652 IX 14], Bibliothèque nationale de France, rkps 1311, Nr. 19.

Jurgio Karolio Glebavičiaus ir minėto Mykolo Kazimiero Radvilos vienas (iš viso 440 arklių)¹⁷. Be to, 1655 m. vasario mėn. buvo pradėta kurti karaliaus Jono Kazimiero husarų vėliava, kurioje turėjo būti 200 žirgų, o Palubinskis buvo paskirtas poručniku (tiesioginiu vėliavos vadu)¹⁸.

Paminėtina ir tai, kad, be komputinės kariuomenės, husarų daliniai buvo kuriami ir pavietų ekspedicijų metu. Didžiausias skaičius turėjo būti pasiektas 1655 m., kai apie tokių dalinių organizavimą paskelbė Kauno, Lydos, Naugarduko, Ašmenos, Ukmergės ir Žemaitijos bajorai. Iš viso minėta kariuomenė turėjo turėti net 820 žirgų, bet iš tikrųjų stovykloje pasirodė daug mažiau karių¹⁹. Vėliau lietuviai ne kartą organizavo tokio tipo dalinius kovoti su švedais, t. y. 1656 m. sukilimo Žemaitijoje metu, tačiau tai ne šios studijos tema²⁰.

Švedijos tvano, taip pat vėlesniais karo su Maskva metais husarai taip ir nebeatgavo tokios svarbos, kaip Lietuvos kariuomenėje XVII amžiaus pirmoje pusėje ir net pirmaisiais kovos su kazokų sukilėliais metais. Mus ypač dominančiame rytų teatre, 1660 m. atnaujinus didelio masto karines operacijas prieš caro kariuomenę, Lietuvos kariuomenėje tebuvo šešios husarų vėliavos: dvi – didžiojo Lietuvos etmono Povilo Jono Sapiegos dešiniajame sparne (paties etmono ir karališkoji, kurios poručniku vis dar buvo Palubinskis, – iš viso 400 žirgų), keturios – kairiajame sparne, kuriam vadovavo kaip regimentorius Lietuvos stovyklininkas Mykolas Kazimieras Pacas (dvi etmono V. Gosievskio, po vieną Lietuvos didžiojo

¹⁷ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (lt. Lenkijos menų ir mokslų akademijos ir Lenkijos mokslų akademijos biblioteka) (toliau – BPAU/PAN Kraków), rkps 1404, t. 1, s. 154–159, t. 3, s. 134–137 (spausd.: K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1655*, Zabrze, 2004, s. 233–238); žr. kitas komputas 1654 m. rudenį: BCzart., rkps 121, nr. 151, s. 575–578; Rachuba, A. *Wysięk mobilizacyjny Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1654–1667*, SMHW, t. 43, 2007, s. 43–46; žr. Z. Hundert, *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, Oświęcim, 2012, s. 64–65.

¹⁸ Nagielski, M. *Chorągwie husarskie Aleksandra Hilarego Połubińskiego i króla Jana Kazimierza w latach 1648–1666*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 15, 1983, s. 84–93; žr. Majewski, A. A. *Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679), marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa, 2017, s. 112–113.

¹⁹ BCzart., rkps 148, nr. 191, s. 907–909.

²⁰ Žemaitijos laudum, Žemaitijos seimelio nutarimas, stovykloje prie Biržų 1656 VII 4, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka Vilniuje, fondas 115, Nr. 541, k. 111–114.

kanclerio Kristupo Paco ir Ukmergės vėliavininko Kazimiero Kristupo Daumanto Siesickio – iš viso 640 žirgų)²¹. Pagal etatų sąrašus, Lietuvos husarus sudarė apie 1040 žirgų, t. y. tik 5 % visos kariuomenės, kuri pagal dokumentus tuo metu turėjo apie 21 500 žirgų ir porcijų²². Tačiau turime prisiminti, kad iš tikrųjų gretose, nors, žinoma, ne tik husarų vėliavose, karių turėjo būti daug mažiau (bent 1/3). Tai lėmė vėlavimas mokėti atlyginimą, koviniai nuostoliai, taip pat tiekimo problemos²³.

Šios proporcijos iš esmės nepasikeitė iki konflikto su Maskvos valstybe pabaigos. 1663 m. rudenį prieš žygį už Dniepro, kuris buvo paskutinė šio karo didelio masto Lenkijos ir Lietuvos karinė operacija, Lietuvos kariuomenės sudėtyje buvo septynios husarų vėliavos, turinčios 931 žirgų²⁴, – tai sudarė mažiau nei 5 % visos kariuomenės ir šiek tiek daugiau nei 10 % Lietuvos kavalerijos. Sunkiosios kavalerijos skaičius dar labiau sumažėjo po Povilo Jono Sapiegos mirties, 1666–1667 m. redukcijos metu, kai jo įpėdinis Mykolas Kazimieras Pacas likvidavo daugiau nei pusę kariuomenės, išformuodamas didžiąją dalį dešiniojo sparno dalinių. Tuo metu likviduotos dvi husarų vėliavos: mirusio didžiojo etmono ir karaliaus. Lietuvos kariuomenė dabar turėjo tik 7238 žirgus ir porcijas, iš jų 512 – husarų (7 % ginkluotųjų pajėgų). Tuo metu kompute liko penkios sunkiosios kavalerijos vėliavos: dviejų, 1663 metų pabaigoje perimtų iš Gosievskio, rotmistras buvo naujasis didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas, trečiosios – Kristupas Pacas, ketvirtosios – Kazimieras Daumantas Siesickis, o penktosios – Upytės vėliavininkas Kristupas Bia-

²¹ Vilniaus karinių ir išdo komisijų 1662–1664 m. sąskaitos: LVIA, fondas SA, nr. 3414, k. 323v-325v, 379–383, 431–431v, *ibidem*, nr. 4106, k. 1–5, 93–103v, *ibidem*, nr. 4107, k. 1–3v, 73–73v, BPAU/PAN Kraków, rkps 360, nr. 219, k. 566–571; žr. A. Rachuba, *Wysilek mobilizacyjny*, s. 49–56.

²² Šiuo laikotarpiu husarus buvo bandoma pritraukti ir į pavieto ekspedicijas, kurios paprastai neatnešdavo sėkmės dėl finansinių, logistinių ir komplektavimo problemų (žr. apie 1661–1662 m. Lydos, Ukmergės ir Žemaičių ekspedicijas: LVIA, fondas SA, nr. 2650, k. 98–99v, 137–140v, 292–295v).

²³ Rachuba, A. *Wysilek mobilizacyjny*, s. 56.

²⁴ Nuo 1660 m. pasamdyta tik viena nauja husarų vėliava – Vilniaus vyskupo Jurgio Bialozoro, kuri buvo kairiojo sparno dalis (žr. 1663 m. rudens komputas. 3 priedas prie: J. W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik (1640–1684)*, opr. A. Rachuba, Warszawa, 1987, s. 338–343).

lozoras, tuo metu mirusio Vilniaus vyskupo sūnėnas²⁵.

Tačiau pažymėtina, kad to meto Lietuvos kariuomenės struktūros pokyčiai įvyko jau paskutiniaisiais karo mėnesiais ir negalėjo reikšmingai paveikti karinių operacijų eigos rytiniame fronte. Tuo metu jos buvo vykdomos labai ribotai, ir nė viena šalis negalėjo daryti karinio spaudimo priešui, kad priverstų jį nusileisti diplomatinių derybų metu.

Lietuvos kariuomenės sudėtis artimiausius ketverius metus praktiškai nesikeitė²⁶. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nedalyvavo jokiam kariniame konflikte iki 1671 m., kai buvo įpareigota padėti Karūnai kovose su totoriais ir kazokų etmonu Petru Dorošenka. Tačiau lietuviai į Ukrainą nenuvyko, nes 1671 m. spalio 16 d. prie Dubienkos kariai pasitraukė iš tarnybos, o etmonas Pacas priėmė itin prieštaringą sprendimą išformuoti ginkluotąsias pajėgas. Kariuomenės atkūrimas prasidėjo tik 1672 m. liepos ir rugpjūčio sandūroje, kai Abiejų Tautų Respublika tapo galingos Turkijos kariuomenės agresijos objektu. Taip pat reikėtų prisiminti, kad šaliai grėsė pilietinis karas, kuriame lietuviai, vadovaujami Pacų, turėjo ginti karaliaus Mykolo Kaributo Višnioveckio valdžią nuo nuvertimo nuo sosto siekiančios opozicijos, valdančios Karūnos kariuomenę etmono Jono Sobieskio dėka²⁷.

Tačiau galutiniai sprendimai dėl Lietuvos komputo formos buvo priimti tik 1673 m. pradžioje vykusio pacifikacinio seimo metu, kuris nuramino vidinę situaciją ir leido sutelkti visas jėgas kovai su Turkija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė į karą su Pusmėnuliu turėjo pasiųsti 12 000 karių, įskaitant 6 husarų vėliavas (750 žirgų), kurios sudarė apie 6 % visos

²⁵ 4 priedas prie: J. W. Poczobut Odlanicki, *op. cit.*, s. 344–348; žr. LVIA, fondas SA, nr. 3418, k. 202–203v, *ibidem*, nr. 4111, k. 2–8v; A. Rachuba, *Wysitek mobilizacyjny*, s. 59–60. Karūnos fone šią problemą aptaria Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 68–69, 84–92.

²⁶ Tai liudija 1671 m. karinės ir išdo komisijos dokumentai: LVIA, fondas SA, Nr. 4114 (husarų vėliavas: k. 3–6v).

²⁷ Bobiatyński, K. *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016, s. 162–163, 185–187; idem, *Wojsko i polityka – kilka uwag o udziale armii litewskiej w kampaniach przeciwko Turkom i Tatarom w latach 70. XVII w.*, in: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski i A. Filipczak-Kocur, Warszawa-Opole, 2008, s. 510–511; A. Codello, *Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676*, SMHW, t. 13, cz. 1, 1970, s. 137–140; žr. Hundert, Z. *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Zabrze, 2014.

kariuomenės ir 15 % kavalerijos. Tuo metu jau nebuvo Siesickio ir kanclerio Paco vėliavų (iš senosios kariuomenės išliko dvi etmono Paco ir viena K. Bialozoro vėliavos), o atsirado trys nauji sunkiosios kavalerijos daliniai, kurių rotmistras buvo lauko etmonas Mykolas Kazimieras Radvila, didysis maršalas Aleksandras Hilaris Palubinskis²⁸ ir Trakų vaivada Marcijonas Oginskis. Galiausiai 1673 m. rudenį Chotyno ekspedicijoje dalyvavo 5 sunkiosios raitijos (lenk. *jazda kopijnicza*) daliniai, nes Oginskio vėliava stovykloje nepasirodė (todėl buvo iš jos atimtas ketvirčio atlyginimas). Iš viso buvo ten 571 žirgas, tai yra apie 7 % visos tais metais į lauką išėjusios Lietuvos kariuomenės (apie 8250 karių)²⁹.

Kitus keturis tarnybos ketvirčius Lietuvos kariuomenėje nuolat buvo 5 husarų vėliavos, nes po 1673 m. kampanijos vienas didžiojo etmono dalinių dingo iš sąrašų. Jose buvo 660 žirgų, taigi sunkioji kavalerija tuo metu sudarė 6–7 % kariuomenės, popieriuje turinčios kiek daugiau nei 10 000 žirgų ir porcijų (10 190)³⁰. Vienintelis pasikeitimas įvyko, kai 1674 m. rugpjūčio mėn. Kristupas Bialozoras tapo Didžiojo etmono vėliavos poručniku. Tada jo dalinys buvo arba likviduotas, arba, labiau tikėtina, pradėjo figūruoti Kristupo Paco vardu. Tokia padėtis tęsėsi iki 1674 m. lapkričio antrosios pusės įvykių, per kitą kampaniją Ukrainoje. Tada dėl savavališko etmono Paco ir daugumos jo pavaldinių grąžinimo į Lietuvą naujasis karalius Jonas III Sobieskis nusprendė atkurti Lietuvos kariuomenės padalijimą į dvi nepriklausomas divizijas, kai kuriuos dalinius atiduodamas tiesiogiai vadovauti savo svainiui M. K. Radvilai. Kaip bausmę už savavališką pasitraukimą iš karo veiksmų teatro savo padalinį išformavo A. H. Palubinskis, tuo metu tapęs vienu svarbiausių Lietuvos

²⁸ Palubinskio biografas mano, kad naują husarų vėliavą galimai jis surinko dar 1670 m. ir tikrai 1671 m., o vėliau atkūrė 1672 m. rudenį (A. A. Majewski, *Aleksander Hilary Połubiński*, s. 394).

²⁹ BPAU/PAN Kraków, rkps 1404, t. 1, s. 164–251; LVIA, fondas SA, nr. 3444, k. 511–580v („Zapłata wojsku WKsL in subsidium Koronie Polskiej in anno 1673 zaciągnionemu“); AGAD, AR, dz. VII, nr. 81, s. 4–7; Bobiatyński, K. *W drodze pod Chocim. Litewskie przygotowania do wojny przeciwko Turkom w 1673 roku*, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa, 2014, s. 27–47; Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 350.

³⁰ To laikotarpio kariuomenės sąrašai: LVIA, fondas SA, nr. 3437, k. 132–132v, nr. 3444, k. 513–516v; AGAD, AR, dz. VII, nr. 81, s. 8–10.

regalistų³¹.

Todėl 1675 m. kampanijoje prieš turkus ir totorius galėjo dalyvauti tik 4 lietuvių ietininkų vėliavos, kuriose buvo 540 žirgų (tik 5 % kariuomenės ir 12 % kavalerijos). Trys iš jų (M. K. Paco, K. Paco ir M. Oginskio) buvo dešiniojo sparno dalis, viena (Radvilos) – kairiojo. Siekiant sustiprinti lauko etmono poziciją, nuo 1676 m. gegužės mėn. į komputą buvo įtraukta antra sunkiosios kavalerijos vėliava (120 žirgų), tačiau ji tarnavo tik vieną ketvirtį. Žuravino kampanijos metu Lietuvos kariuomenėje buvo vėl tik 4 husarų daliniai, gerokai sumažėję dėl sumažintų žmogiškųjų išteklių (panašiai kaip ir nemažai kitų kavalerijos ir pėstininkų dalių). Ten buvo tik 383 žirgai, bet, kas įdomiausia, tai vėl sudarė 7 % visos kariuomenės ir 12 % Lietuvos kavalerijos³².

Todėl reikia pabrėžti, kad per pirmąjį karo su Turkija etapą husarai Lietuvos kariuomenėje užėmė panašią poziciją kaip ir ankstesnėse kovose su kazokais ir Maskva. Be to, po Vienos mūšio nebeliko tendencijos ženkliai plėsti šio darinio ir didinti jo svarbos. Pažymėtina, kad tuo metu kompute vėl atsiranda karališkoji vėliava (jos poručnikas buvo K. Bialozoras, nuo 1687 m. – Grigalius Oginskis), kurią Sobieskis išlaikė iki savo valdymo pabaigos. 1683–1686 m. Lietuvos kariuomenėje tebuvo 5 ar 6 sunkiosios kavalerijos vėliavos, kurios vis dar sudarė 7 % visos kariuomenės³³.

Reikšmingo Lietuvos sunkiosios kavalerijos didinimo trūkumas po 1672 m. stebina, nes tuo pačiu laikotarpiu Karūnos kariuomenėje susiduriama su visai kita tendencija. Sunkioji raitija buvo Jono III Sobieskio pasididžiavimas. Sobieskis labai vertino jos vertybes, o 1676 m. kovo

³¹ Majewski, A. A. *Aleksander Hilary Połubiński*, s. 432–434; *idem*, *Chorągiew husarska marszałka wielkiego litewskiego Aleksandra Hilarego Połubińskiego w latach 1670–1675*, in: *Hortus bellicus*, s. 405–420.

³² AGAD, Nabytki Niedokumentowane Oddziału I, nr. 36, k. 380–425; AN Kraków, Archiwum Sanguszków ze Sławuty, rkps 190, s. 115–117; komput wojska litewskiego za okres od 15 VIII do 15 XI 1676, in: *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, opr. J. Woliński, SMHW, t. 16, cz. 2, 1970, s. 259–262; Bobiatyński, K. Z. Hundert, *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (1675–1676) w świetle akt wojskowo-skarbowych*, „Zapiski Historyczne“, t. 83, 2018, z. 1, s. 155–173.

³³ Bobiatyński, K. *Skład i liczebność armii litewskiej podczas wojny z Turcją w latach 1683–1686*, „Zapiski Historyczne“, t. 86, 2021, z. 1, s. 29–55. 1683 m. buvo 6 vėliavos (860 žirgų), 1684 m. – 5 (710 žirgų), 1685 m. – 5 (710 žirgų), 1686 m. – 6 (800 žirgų); žr. Hundert, Z. *Husaria koronna*, s. 70.

mėn. karūnavimo Seime pristatomame kariuomenės pertvarkymo projekte jis pabrėžė, kad „tai yra *robur militiae* ir gali teisingai vadintis šios Karalystės *decus et praesidium*, nes yra ir puošmena, ir gynyba, ir, svarbiausia, tokios milicijos [kariuomenės] jokia kita tauta, išskyrus lenkų tautą, neturi ir negali turėti“³⁴. Tik 1667–1677 m. husarų vėliavų Lenkijos kariuomenėje padaugėjo tris kartus – nuo 7 iki 21, o žirgų skaičius išaugo daugiau nei dvigubai – nuo 900 iki 2100. 1683 m. kampanijos metu Karūnos kompute buvo jau 25 sunkiosios kavalerijos daliniai, kurie turėjo 3277 žirgus (tų metų trečiąjį ketvirtį). Panašus ar net kiek didesnis skaičius išliko iki XVII a. pabaigos³⁵. Kaip žinoma, būtent ši formuotė turėjo atlikti lemiamą vaidmenį įspūdingose pergalėse prie Chotyno, Vienos ir Parkano.

Sunku vienareikšmiškai įvertinti, kodėl Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo einama šiuo keliu ir nesukurta daugiau husarų dalinių. Greičiausiai didelę įtaką darė ekonominiai veiksniai (didelės atlyginimų ir ginkluotės, ekipuotės išlaidos) arba siaura verbavimo rinka, tačiau reikia prisiminti ir tai, kad karalius turėjo ribotą įtaką Lietuvos kariuomenės formai, kurią kontroliavo jo politiniai oponentai – pirma Mykolas Kazimieras Pacas, o nuo 1682 m. – Kazimieras Jonas Sapiega. Taip pat verta atkreipti dėmesį į tai, kad karo su Turkija metu didėja Lietuvos vidutinės kavalerijos, t. y. petihorų, reikšmė. Tai dėl kazokų kavalerijos apginklavimo ilgakočiais ginklais, vadinamosiomis ragotinėmis, kurios turėjo būti veiksmingos kovose su turkais ir totoriais. 1667 m. visoje kariuomenėje buvo tik dvi tokio tipo vėliavos, o 1673 m. – jau 18 ir tik penkios kazokų vėliavos, kurių skaičius kitais metais buvo dar sumažintas³⁶.

³⁴ *Sposób i porządek obrony Rzeczypospolitej podczas wojny tureckiej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy“, t. 2, 1935, s. 145.

³⁵ Hundert, Z. *Husaria koronna*, s. 70–72, 83–129, 419–420.

³⁶ Plačiau: Hundert, Z. *Kilka uwag na temat chorągwi petyhorskich w wojskach Rzeczypospolitej w latach 1673–1683*, in: *Homo militans*, t. 2: *W panczerzu przez wieki. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. M. Baranowski, A. Gładysz, A. Niewiński, Oświęcim, 2014, s. 136–149.

LIETUVOS KARIUOMENĖS SUNKIOSIOS KAVALERIJOS DALINIŲ DALYVAVIMAS 1648–1676 M. KARUOSE SU KAZOKAIS, MASKVOS VALSTYBE, TURKIJA IR TOTORIAIS

Nors XVII a. antroje pusėje Lietuvos kariuomenėje sunkioji kavalerija prarado dominuojančią poziciją, ji vis tiek galėjo atlikti svarbų vaidmenį kariniuose veiksmuose prieš kazokus ir Maskvos kariuomenę. Verta paminėti, kad husarai ne tik dalyvaudavo kavalerijos kautynėse, bet kraštutiniais atvejais, nulipę nuo žirgų, kartu su pėstininkais ir dragūnais, taip pat kitomis kavalerijos formuotėmis atakuodavo miestų įtvirtinimus. Tokia situacija susiklostė, pavyzdžiui, 1649 m. vasario 10 d., per Mozyriaus šturmą, kai Jonušas Radvila „įsakė kariuomenei nulipus nuo žirgų pėsčiomis į šturmą eiti“³⁷. Iš viso tą dieną kautynėse dalyvavo ne daugiau kaip 300 husarų (tiek jų dalyvavo ekspedicijoje į Mozyrių), išrinktų po 50 iš šešių tuo metu etmono dispozicijoje buvusių husarų vėliavų. Pirmąjį dragūnų surengtą puolimą kazokai atrėmė, tačiau kitas – kuriame dalyvavo visa kariuomenė, įskaitant ir nuo žirgų nulipusią sunkiąją kavaleriją, – baigėsi pergale.

Viename iš pasakojimų galime perskaityti: „*Interim* ir husarai, kuriems pats kunigaikštis J. M. vadovavo, žirgais *raro* noro *exemplo* rėmėsi ir todėl su Dievo pagalba jie užėmė miestą šturmu ir tuos, kurie ant pylimų buvo pirmiausia iškirtę, išskubėjo į gatves, kur pėstininkai į langus ir namus ugnį nukreipė, nuėjo link turgaus aikštės, o husarai su reitarais pėsčiomis rankiniais ginklais priešus guldė.“³⁸ Po aršios kovos lietuviams pavyko užimti miestą – „visas miestas buvo nuklotas lavonais ir kitus, kurie bėgo kalnais ir grioviais, šaudomi kaip žvėrys buvo, iš kalnų traukiami, šaudomi“³⁹.

³⁷ *Pamiętniki Bogusława Kazimierza Maskiewicza*, opr. A. Sajkowski, red. i wstęp W. Czaplinski, Wrocław 1961, s. 263; žr. [Kojałowicz A. W.], *Wojna przeciwko Kozakom Zaporoskim w latach 1648–1649 przez Alberta Wijuk Kojałowicza*, red. W. Biernacki i W. Grzelak, Zabrze – Tarnowskie Góry, 2021, s. 30–32.

³⁸ Национальна библиотека України им. В. І. Вернадського (toliau – NBU), fond 1, Nr. 6012, k. 459v–460 (spausd.: *Diariusz kancelaryjny*, s. 856–857).

³⁹ *Ibidem*, k. 460. Daugiau apie šiuos įvykius žr.: Wisner, H. *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła, 1648–1655*, „Rocznik Białostocki“, t. 13, 1976, s. 71–72; žr. Biernacki, W. *Powstanie Chmielnickiego. Działania wojenne na Litwie w latach 1648–1649*, Zabrze, 2006, s. 94–98; *idem*, *Łojów 31 lipca 1649. Działania wojenne na Litwie w latach 1648–1649*, Zabrze, 2014, s. 150–162.

Verta pridurti ir tai, kad nuo žirgų nulipę husarai dalyvavo paskutiniam Lojevo mūšio etape (1649 m. liepos 31 d.). Jonušo Radvilos ir Jurgio Karolio Glebavičiaus vėliavų draugai (lenk. *towarzysz*) kartu su pėstininkais (iš etmonų regimento, kuriam vadovavo Jonas Otenhausas) užpuolė laikiną kazokų stovyklą, kurią po pralaimėto mūšio Stanislovas Mykolas Kžečovskis (lenk. *Stanisław Michał Krzyczewski* arba *Krzeczowski*, ukr. *Михайло (Станіслав) Кричівський / Кречівський*) skubiai įtvirtino šalia mūšio lauko esančiame miške. Šis puolimas neatnešė sėkmės („atakavo daugiau nei dvi valandas, bet negalėjo susidoroti su galingu taboru, o jau artėjo naktis, trikdanti mūšį“), tačiau sutemus kazokai paliko savo pozicijas, bėgdami link Ukrainos ir pasitraukdami paliko savo sunkiai sužeistą vadą lietuvių valioje⁴⁰.

Paskutinis dėmesio vertas kavalerijos be žirgų, tikriausiai ir husarų, panaudojimo miesto įtvirtinimams atakuoti atvejis užfiksuotas mažiau nei po šešerių metų – 1655 m. balandžio 23 d., per paskutinį, daugiau nei du mėnesius trukusį, Mogiliavo apgulties etapą. Stengdamasis bet kokia kaina įveikti labai stiprų Maskvos ir kazokų įgulos pasipriešinimą, Jonušas Radvila įsakė „auštant šturmuoti miestą iš visų pusių, panaudojant tam ir visą kavaleriją, į pagalbą pėstininkams į penkias dalis, išskyrus lauko sargybą, padalinę“. Tačiau visų turimų pajėgų įtraukimas į bendrą puolimą etmonui neatnešė norimos sėkmės. Nors iš pradžių įvykiai klostėsi pagal jo norus, po beveik trijų valandų trukusios kovos lietuviai, nors „tris kartus puolė į pylimus, Dievo valia norimo rezultato nepavyko pasiekti, nes visus kaskart numušė ne tiek šautuvu, kiek akmenimis“⁴¹. Deja, turimuose šaltiniuose nėra detalių, kurios leistų apibūdinti konkre-

⁴⁰ AGAD, AR, sk. VI, Nr. 36, J. Radvila Jonui Kazimierui, stovykloje netoli Lojevo 1649 VIII 3, p. 143–147 (spausd.: *Diariusz kancelaryjny*, p. 154–158); BCzart., rkps 144, Nr. 79, *Nowiny z Litwy*, 31 VII 1649, s. 397–404 (spausd.: *Listy Janusza Radziwiłła*, p. 78–82); žr. W. Biernacki, *Łojów*, p. 308–312.

⁴¹ BCzart., rkps 148, Nr. 31, Avizai iš Mogiliavo stovyklos, 1655 IV 24, p. 163–164; žr. plačiausią šio puolimo aprašymą, esantį J. Radvilos laiške Jonui Kazimierui: *Listy Janusza Radziwiłła do króla o działaniach militarnych podczas wojny z Moskwą w okresie od lutego do kwietnia 1655 r.*, opr. K. Bobiatyński, in: *Studia Historyczno-Wojkowe*, t. 1, red. M. Wagner, Siedlce, 2007, s. 213–217 (išversta į rusų kalbą: *Письма Януша Радзивилла королю Яну II Казимиру о боях с русскими войсками в Литве в феврале-апреле 1655 г.*, „Единогор. Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового времени“, t. 2, Москва, 2011, s. 284–290); žr. Bobiatyński, *K. Od Smoleńska do Wilna*, s. 175–178.

čių husarų vėliavų dalyvavimą šiame puolime.

Žinoma, šie aprašyti kavalerijos panaudojimo be žirgų atvejai buvo labai reti. Aprašytu laikotarpiu husarai tebevaidino itin svarbų vaidmenį, visų pirma mūšių laukuose, išlaikydami taktinį pranašumą prieš Rytų Europos karo meną reprezentuojančią prieš kavaleriją dėl savo proveržio jėgos, geresnės ginkluotės ir nuolatinio aukšto lygio draugų ir palydos raitelių pasirengimo.

Ypač per susirėmimus su kazokų kavalerija Lietuvos husarai turėjo daug progų parodyti savo pranašumą. Suvaidino savo vaidmenį jie jau 1648 m. lapkričio pradžioje vykusiose kovose dėl Pinsko, kuriose dalyvavo net keturios ietininkų vėliavos. Per pirmąjį šio miesto puolimą (1648 m. lapkričio 5 d.) lietuvių lengvoji kavalerija ir dragūnai pasiekė turgaus aikštę, „tačiau smarkus lietus neleido panaudoti šautuvo, o po stogais esantys kazokai nesunkiai kovėsi šaunamaisiais ginklais“. Šį kartą lietuviai buvo priversti trauktis, tačiau po keturių dienų (lapkričio 9 d.), atvykus pagrindinėms pajėgoms, tarp kurių buvo ir husarai, puolimą pakartojo. Remiantis kai kuriais pasakojimais, pirmajame kovų etape turėjo pasižymėti Smolensko vaivados Jurgio Karolio Glebavičiaus husarų vėliavos poručnikas Povilas Neviarovskis, kuris kažkokius sukilėlių dalinius išvijoj iš lauko. Tačiau kai pagaliau lietuviams pavyko išlaužti vartus ir prasibrauti pro įtvirtinimus, sunkiosios kavalerijos daliniai įsiveržė į miestą ir dalyvavo likviduojant atskiras sukilėlių grupes. Tačiau daugiausia šaltinių puslapiuose minima į vakarus nuo Pinsko palikta Aleksandro Hilario Palubinskio husarų vėliava, nes ji sutrukdė kazokų vadui Maksimui Hladkai ir kai kuriems gynėjams pabėgti, trumpoje kovoje juos visiškai sutriuškinto ir nustūmė atgal į miestą⁴².

Mūšyje atvirame lauke Lietuvos husarams taip pat paprastai nekil-davo didelių problemų, siekiant palaužti kazokų pasipriešinimą. Nepaprastai svarbų vaidmenį jie atliko pirmajame Lojevo mūšyje. Pradinėje kovų fazėje dalyvavo tik dalis sunkiosios kavalerijos, kuriai vietą Jonušas Radvila numatė kairiajame rikiuotės sparne. Pasak Witoldo Biernackio,

⁴² *Zabytek historyczny o Pińsku*, „Athenaeum“, t. 6, Wilno 1841, s. 93–97; [Kojałowicz A. W.], *op. cit.*, s. 28–29; žr. Biernacki, W. *Powstanie Chmielnickiego*, s. 37–39; *idem*, *Łojów*, s. 78–85; Majewski, A. A. *Aleksander Hilary Połubiński*, s. 48–49; *idem*, *Zdobycie Pińska przez wojsko litewskie w listopadzie 1648 roku*, „*Studia z Dziejów Wojskowości*“, t. 2, 2013, s. 33–40; Wisner, H. *Działalność wojskowa*, s. 67.

tikriausiai tai buvo apie 500 „sparnuotųjų raitelių“ iš Jurgio Karolio Glebavičiaus, Aleksandro Hilario Palubinskio vėliavų ir pusės draugų bei palynos raitelių iš Jonušo ir Boguslavo Radvilų vėliavų, galbūt ir Vincento Gosievskio kuopa. Likusių husarų (Grigaliaus Mirskio vėliava ir pusės abiejų Radvilų vėliavų, tikriausiai ne daugiau kaip 300 žirgų) tuo metu stovykloje nebuvo, nes ši dalis, kuriai vadovavo Samuelis Komorovskis, etmono vėliavos poručnikas, prieš dvi dienas buvo išsiųsta į Brahiną. Ji turėjo ištirti – kaip ir šiek tiek silpnesnė Adomo Lukjanovičiaus Pavlovičiaus (lenk. *Adam Łukianowicz Pawłowicz*) grupė – stiprios Stanislovo Mykolo Kričevskio vadovaujamos kazokų armijos judėjimą iš pietų Ukrainos per Kijevo Polešę. Tačiau kazokų vadui pavyko išvengti susidūrimų su mažesniais priešo daliniais, todėl jis netikėtai užpuolė pagrindines netoli Lojevo dislokuotas lietuvių pajėgas⁴³.

Netrukus po mūšio pradžios kairiojo sparno vėliavos pradėjo ataką, greitai palaužė kazokų kavalerijos pasipriešinimą ir nuvarė visą Kričevskio dešinią sparną į netoliese esantį mišką. Tačiau čia lietuviai prarado puolamąją jėgą ir netgi, kilus pavojui būti apsuptiems didesnių priešo kariuomenės dalinių, ėmė trauktis link Lojevkos upės, nuo kurios krantų neseniai ir pradėjo savo ataką. Tačiau situaciją išgelbėjo į mūšio lauką atvykusios Komorovskio ir Pavlovičiaus jungtinės pajėgos, kurios staiga pasirodė kazokų užnugaryje. Lengvosios kavalerijos ir reitarų padedamų husarų ataka neabejotinai buvo susirėmimo lūžis. Tai lėmė Kričevskio dalinių, kurie pradėjo paniškai bėgti, rikiuotės pralaužimą⁴⁴.

⁴³ Львівська Державна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, фонд 103, J. Radvila Jonui Kazimierui, stovykloje netoli Lojevo 26 VII 1649, nr. 1546; BCzart., rkps 144, nr. 79, *Nowiny z Litwy*, 31 VII 1649, s. 397–404 (spausd.: *Listy Janusza Radziwiłła*, s. 76–78, 78–82).

⁴⁴ AGAD, AR, sk. VI, Nr. 36, J. Radvila Jonui Kazimierui, stovykloje netoli Lojevo 1649 VIII 3, p. 143–147 (spausd.: *Diariusz kancelaryjny*, s. 154–158); žr. BCzart., rkps 144, nr. 79, *Nowiny z Litwy*, 31 VII 1649, s. 397–404 (spausd.: *Listy Janusza Radziwiłła*, s. 78–82). Daugiau apie šiuos įvykius: W. Biernacki, *Powstanie Chmielnickiego*, s. 189–222; *idem*, *Łojów*, s. 263–267, 276–303; Komuda, J. *Wyprawa łojowska Janusza Radziwiłła w 1649 r.*, in: *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremi Maciszewskiemu*, red. M. Nagielski, Warszawa, 2002, s. 124–127; Lipiński, W. *Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego*, Kraków, 1912, s. 294–312.

Paskutiniuose mūšio epizoduose dalyvavo ir husarai. Lietuvos sargybininko vėliava suvaidino tam tikrą vaidmenį užimant ką tik prie Lojevo priartėjusį kazokų taborą. Mirskis, kuris vadovavo trims lengvosios kavalerijos, taip pat keletui pėstininkų ir dragūnų vėliavoms, apsupo priešą per ketvirtį mylios nuo mūšio lauko: „jis greit atvyko, pralaužė taborą, pėstininkus iškirto, pabūklėlius paėmė, o laisvi tarnai su dragūnais paėmė didžiulę galybę maisto“⁴⁵. Kita vertus, kaip jau minėta, dviejų sunkiosios kavalerijos vėliavų draugai ir palydos raiteliai, nulipę nuo žirgų, kartu su kitais daliniais per dvi valandas nesėkmingai bandė įsiveržti į laikiną Kričevskio stovyklą ir patyrė ten nuostolius.

1654–1667 m. karo metu, kai nebuvo per didelės jėgų disproporcijos ir esant palankioms vietovės reljefo sąlygoms, sunkioji kavalerija gana gerai pasirodydavo susidūrimuose su Maskvos kavalerija ir pėstininkais.

Čia reikia paminėti, kad šio konflikto metu prieš kariuomenėje taip pat buvo husarų dalinių. Tai įrodo, kad lenkų ir lietuvių „sparnuotųjų raitelių“ mūšio laukuose demonstruojamos stiprybės buvo ne tik plačiai vertinamos už Abiejų Tautų Respublikos ribų, bet ir įkvėpė carinių ginkluotųjų pajėgų reformatorius. Maskvos husarų pulkas buvo pradėtas organizuoti 1653 m. vasarą ir rudenį, o kitų metų pavasarį jame jau buvo apie 1000 karių. Žinome, kad iš dalies jį sudarė stačiatikių tikėjimo išieiviai iš Abiejų Tautų Respublikos, tačiau daugiausia į jį buvo užverbuota neturtingų Maskvos bajorų (bojarinų vaikų). Daliniui vadovavo Kristupas Rilskis, jau kelis dešimtmečius caro tarnyboje išbuvęs Lietuvos bajoras, Vasilijus Janovskis taip pat buvo įtrauktas į štabą kaip „husarų rikiuotės sargybininkas“. Įdomu tai, kad Smolensko karo metais Rilskis organizavo eksperimentinį kavalerijos dalinį, kuriame turėjo būti ir husarų pavyzdžiu ginkluotų raitelių, tačiau jis niekada nedalyvavo kovos veiksmuose⁴⁶.

⁴⁵ AGAD, AR, sk. VI, Nr. 36, s. 145; žr. W. Biernacki, *Łojów*, s. 304–306.

⁴⁶ Курбатов, О. А. *Очерк истории конных полков «нового строя» русской армии от начала их существования до окончания русско-шведской войны 1656–1658 гг.*, „Единорогъ. Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового времени“, т. 3, Москва 2014, s. 97–98, 109–110; žr. Бабулин, И. Б. *Смоленский поход и битва при Шепелевичихах 1654 года*, Москва 2018, s. 26; P. Kroll, *Wykorzystanie husarii koronnej na ukraińskim obszarze działań wojennych w latach 1648–1667*, in: *W boju i na paradzie*, s. 139, 146–149.

Dar vienas bandymas kopijuoti lenkiškus ir lietuviškus dalinius baigėsi visiška kompromitacija. Maskvos husarų pasirengimas buvo toli gražu nepakankamas, ypač kalbant apie įgūdžius naudoti ilgakočius ginklus. Jau 1654 m. gegužę vykdant visuotinę kariuomenės apžiūrą „nemaža dalis husarų, jodami pro vartus, sulaužė savo ietis, nes nuleido jas per vėlai priešais vartus“⁴⁷. Taip pat atrodo, kad ši kavalerija turėjo per sunkią apsauginę ginkluotę, o jos organizavimas, panašus į žmonių skaičiumi didelių vakarietiško tipo regimentų (reitarų) organizavimą, panaikino vieną pagrindinių privalumų – manevringumą ir taktinį lankstumą mūšio lauke. Caro husarų pulkas išvyko į karą pagrindinės armijos sudėtyje. Jai nominaliai vadovavo pats Aleksejus Michailovičius, o jos pagrindinis tikslas buvo užimti Smolenską. Tačiau galiausiai jis iš viso nedalyvavo lauko operacijose, o jo vadas greitai pakliuvo caro nemalonėn tikriausiai dėl konflikto su vienu pagrindinių Maskvos vadų Jakovu Čerkaskiu, kuris iškilo pačioje karo veiksmų pradžioje, žygyje iš Dorogobužo į Smolenską. Tačiau dalinys 1655 m. pavasarį buvo išformuotas, o kariai paskirti į reitarų pulkus⁴⁸.

Tai nereiškė, kad Maskva visiškai atsisakė idėjos organizuoti lenkiško pavyzdžio sunkiosios kavalerijos dalinius. Dar 1656 m. balandį, užėmęs vakarinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalį, caras planavo į husarus užverbuoti du tūkstančius jam ištikimybę prisiekusių bajorų. Tačiau galiausiai dėl didžiulio šalies nusiaubimo, taip pat dėl problemų ieškant naujokų ir aprūpinant juos reikiamaiais ginklais pavyko sukurti tik vieną šimto žirgų kuopą, kurios vadu turėjo būti paskirtas Lydos paka-
maris Jokūbas Kuncevičius. Maskvos kavalerijos dalinius, sekant husarų pavyzdžiu, buvo bandoma verbuoti ir vėlesniais karo metais. Jie pasirodė Ivano Chovanskio armijoje 1660 m. kampanijos metu, taip pat vėlesniais metais, tarnavo juose, pvz., Polocko bajorai, kurie perėjo į caro tarnybą, taip pat belaisviai iš Lietuvos kariuomenės. Įdomu tai, kad nedidelės Maskvos husarų formuotės veikė ir po 1667 m. (iki 1701 m.), tačiau prarado sunkiosios kavalerijos charakterį, nes, atėmus apsauginę ginkluotę,

⁴⁷ *Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski*, wyd. A. Grabowski, t. 1, Kraków 1845, s. 101–102.

⁴⁸ Бабулин, И. Б. *op. cit.*, s. 53–54; О. А. Курбатов, *Очерк истории*, s. 113–114, 116, 124–125, 130.

jos buvo skirtos patruliuoti Švedijos pasienyje⁴⁹.

Maskvos husarai neturėjo galimybės susidurti su analogiškais daliniais per pirmąjį šio karo mūšį 1654 m. rugpjūčio 12 d. prie Šklovo. Visa Lietuvos kavalerija patyrė labai sunkų išbandymą. Per penkias valandas trukusį mūšį kiekviena iš vėliavų turėjo atakuoti priešą vidutiniškai penkis ar šešis kartus: „kazokų kuopos pirmiausia susiremdavo, tada husarai palaikydavo“⁵⁰. Laimei, prie jų sėkmės prisidėjo puikiai Jonušo Radvilos parinkta vieta, kurioje vyko mūšis, – siaura, ankšta perėja, apsupta daubų ir miškų, kurios priekį saugojo Šklovkos upė. Apeiti lietuvių pozicijas buvo praktiškai neįmanoma ir dėl šalia esančių tvenkinių, taip pat Šklovo įtvirtinimų ir Dniepro. Dėl to Radvilai pavyko įveikti keliskart didesnę Maskvos kariuomenę, o sutemus jo pavaldiniams surengti dar vieną puolimą, kuris galiausiai sulaužė priešą gretas ir privertė jį pasitraukti iš mūšio lauko⁵¹.

Tačiau pergalės kaina buvo labai didelė – ir taip mažos Lietuvos pajėgos sumažėjo dar apie 700 karių. Visos trys husarų vėliavos patyrė didelių nuostolių. Jie neabejotinai buvo didžiausi etmono dalinyje, kuris per vieną atakų puolė „į pačią ugnį su ietimis“ ir buvo apsuptas priešų. Jis neteko savo ženklų („nukirsto su puse koto“), o vėliavininkas „į galvą ir ranką buvo sužeistas“. Iš viso mūšyje žuvo septyni draugai (tarp jų – karo teisėjas Martynas Jonas Čudovskis) ir keliolika to dalinio palydos raitelių.

⁴⁹ Курбагов, О. А. *Неизвестная армия царя Алексея Михайловича: шляхта Великого княжества Литовского на царской службе во время войны России с Речью Посполитой 1654–1667 гг.*, in: *Смута в России и Потоп в Речи Посполитой: опыт преодоления государственного кризиса в XVII столетии. Материалы Российской-польской научной конференции, Москва, 24–26 октября 2012 г.*, ред. А. В. Юрасов, А. В. Малов, Москва, 2016, s. 305; P. Kroll, *Wykorzystanie husarii koronnej*, s. 146–149.

⁵⁰ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, rkps 13174, Avizai iš lietuvių stovyklos, 12 VIII 1654, s. 3–4.

⁵¹ Avizai iš lietuvių stovyklos, 1654 VIII 13, in: *Ojczyste spominki*, t. 1, p. 114–115; J. Radvila Jonui Kazimierui, prie Golovščino 1654 VIII 14, in: M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, leid. E. Galos i F. Mincer, red. W. Czaplinski, Wrocław 1968, s. 191–195; daugiau apie mūšį: K. Bobiatyński, *Bitwa pod Szklowem (12 sierpnia 1654 r.) – pytania i kontrowersje*, in: „Wrocławskie Studia z Historii Wojskowości“, t. 1: *Od Grunwaldu do Bzury – bitwy i boje polskie na przestrzeni dziejów*, red. J. Jędrysiak, D. Koreš, J. Maroń i K. Widziński, Wrocław, 2012, s. 87–105; P. Kroll, *Kampania białoruska Janusza Radziwiłła w 1654 r.*, „Przegląd Wschodni“, t. 10, 2006, z. 1 (37), s. 56–60; И. Б. Бабулин, *op. cit.*, s. 102–119.

Prie Šklovo žuvo ir Grigaliaus Mirskio vėliavos poručnikas, vienintelis Lietuvos sargybinio sūnus, Jeronimas, taip pat šio dalinio vienas draugas, o du buvo pašauti, panašiai kaip ir keli tarnai (palydų raiteliai). A. H. Palubinskio vėliavoje „žuvo keturi tarnai, keli buvo pašauti“⁵².

Deja, tai buvo vienintelė didelė lietuvių pergalė per pirmuosius dvejus karo su Maskva metus. Visų pirma, jie išsiskyrė daugybe nelaimių, kurių kulminacija buvo Vilniaus praradimas (1655 m. rugpjūčio 8 d.). Šiuo laikotarpiu Lietuvos husarai retai galėjo naudotis savo tradiciniais pranašumais susirėmimuose su daug kartų stipresniais caro daliniais. Kelios sunkiosios kavalerijos vėliavos negalėjo pakeisti įvykių eigos nei Šepelevičių mūšyje (1654 m. rugpjūčio 24 d.), kai Radvilos armija netikėtai buvo užklupta atvirame lauke ir sutriuškinta bent tris kartus didesnio Aleksejaus Trubeckojaus korpuso, nei per kautynes prie Vilniaus, ir jos baigėsi Lietuvos sostinės atidavimu priešui.

Husarai pažymėjo savo dalyvavimą Mogiliavo apgultyje per Lietuvos kariuomenės kontrpuolimą 1654–1655 m. žiemą, ypač 1655 m. vasario 16 d. – per pirmąjį puolimą, kai mieste buvo gausi Maskvos ir kazokų įgula. Dešiniojo sparno kavalerijos vėliavos (tarp jų – tikrai ir sunkioji kavalerija), vadovaujamos Lietuvos žirgininko Boguslavo Radvilos, tą dieną dalyvavo kautynėse priemiesčiuose rytiniame Dniepro krante, taip pat, perėjusios ledu upę, užimant žemutinį miestą. Šturme dalyvavo ir kairiojo sparno kavalerija. Dvi husarų vėliavos: lauko etmono Gosievskio, vadovaujama jo poručniko, Vilniaus stalininko Kazimiero Chvalibogo Žeromskio, ir Naugarduko pavieta, taip pat lauko etmono kazokų vėliava net įžengė į aukštutinį miestą iš upės pusės. Tačiau čia, atkirstos nuo likusių dalinių, atsidūrė spąstuose ir joms grėsė sunaikinimas⁵³.

Išsamų šių dramatiškų įvykių aprašymą paliko lauko etmono ženklų (dalinio) husarų draugas Kristupas Vorbekas-Letovas: „Kai priešas pastebėjo, kad mūsų mažai ir kad vėliavos pasklido po skirtingas gatves,

⁵² AN Kraków, Archiwum Pinocchich, rkps 7, Regestr pobitych i postrzelonych i potłuczonych w potrzebie pod Szklowem die 12 VIII 1654, s. 1157–1158; žr. Bobiatyński, K. *Bitwa pod Szklowem*, s. 97–99.

⁵³ Žr. išsamų šturmo aprašymą J. Radvilos pranešime karaliui Jonui Kazimierui, Mogilias 1655 II 21, in: *Listy Janusza Radziwiłła*, s. 208–212; žr. K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna*, s. 158–162; R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, Warszawa 2011, s. 113–122.

apsupo mus iš visų pusių, kad turėtumėme prasibrauti per kiekvieną gatvę. Iš namų mus šautuvu apšaudė, būtent siaurose gatvėse, kad kulkos skraidė kaip kruša, o su pikėmis, su trumpomis ietimis durstė, bardišiais kapojo, daug apie tai rašyti. Patekome į spąstus, nei atgal, nei į jokių vartus, nes prie kiekvienų vartų buvo po kelis šimtus Maskvos ir kazokų prie patrankų. Kelis kartus jojome link skirtingų vartų, norėjome iškirsti ir prasibrauti, bet buvo sunku, buvome taip stipriai apšaudomi arkebūzų ir muškietų. Iš visur, iš priekio ir iš užpakalio, ir iš šonų buvusi priešo minia mus spaudė, kiekvienoje gatvėje buvo pasalų su pikėmis, ietimis ir bardišiais, kad per juos visus prasibrauti reikėjo.“

Labai gerą tų laikų Lietuvos husarų pasirengimą ir aukštą kovinę vertę liudija tai, kad po tris valandas trukusio mūšio šios vėliavos sugebėjo prasibrauti iki likusios kariuomenės. Tačiau patyrė didelių nuostolių, nes žuvo Gosievskio ženkle du draugai ir trys palydos raiteliai, o Žeromskis, penki draugai ir šeši palydos raiteliai buvo sužeisti. Etmonai tuoj prarado viltį išgelbėti savo pavaldinius, „nesitikėdami, kad išeisime būdami neskaitlingi, uždaryti priešo kaip dėžėje“⁵⁴.

Taip pat verta trumpai paminėti lietuvių sunkiosios ietininkų raitijos vaidmenį po šešių dienų (vasario 22 d.) įvykusiame Damanų mūšyje, kurio metu Lietuvos lauko raštininko A. H. Palubinskio vadovaujami daliniai sumušė dalį Mogilievui padėti vykstančio kunigaikščio Jurijaus Romodanovskio vadovaujamo korpuso. Žinoma, pažymėtina, kad tai buvo lokalaus operatyvinio masto susirėmimas, kuriame iš abiejų pusių dalyvavo tikriausiai ne daugiau kaip 1500 karių. Šį kartą Lietuvos pajėgose buvo tik viena sunkiosios kavalerijos vėliava ir tai ne komputo, o pavietinio verbavimo – iš Lydos pavieto. Jai vadovavo tas pats Jokūbas Kuncevičius, kuris po keliolikos mėnesių tapo husarų vadu Maskvos tarnyboje! Kaip teigiama J. Radvilos laiške, rotmistras „*antiquo usaros* tik su ietimis taborą ir pikes drąsiai atakavo“, šturmu pavyko tris kuopas kareivių (naujosios organizacijos pėstininkų) nugalėti, tačiau patyrė didelių

⁵⁴ Kristupo Vorbeko-Letovo laiškas Motiejui Vorbekui-Letovui, Mogilievas 1655 II 26, in: M. Vorbek-Lettow, *op. cit.*, s. 218–221.

nuostolių („daug draugų sužeista“)⁵⁵.

Husarai, kaip ir visa Lietuvos kariuomenė, savo didžiųjų kovų su Maskvos kariuomene akimirkų turėjo laukti iki 1660 m. Tada, pasibaigus karui su Švedija, Abiejų Tautų Respublikos kariuomenės pagaliau galėjo prisijungti prie didžiojo puolimo rytų fronte, kad atgautų caro užimtas žemes. Baltarusijos flange dešinioji Lietuvos didžiojo etmono Povilo Jono Sapiegos divizija ir Rusios vaivados Stefano Čarneckio Karūnos korpusas birželio 28 d. prie Polonkos sumušė kunigaikščio Ivano Chovanskio kariuomenę. Nors lemiamą puolimą dešiniajame sparne įvykdė Karūnos šarvininkų kavalerijos ir lengvosios kavalerijos vėliavos, kurioms vadovavo Gabrielius Voinilovičius, svarbų vaidmenį šiame mūšyje suvaidino ir Karūnos, ir lietuvių husarai, kurie puolė kairiajame rikiuotės krašte. Prie Polonkos kovėsi dvi Lietuvos sunkiosios kavalerijos vėliavos – karališkoji, kuriai vis dar vadovavo Lietuvos lauko raštininkas A. H. Palubinskis, ir didžiojo etmono, kurios poručnikas buvo Vladislovas Jurgis Chaleckis. Jos greitai puolė upės perėją gynusius Maskvos pėstininkus. Sapiega vėliau pranešė, kad husarai „taip laimingai susidorojo, kad nė vienos ieties be reikalo nesulaužė“. Priešai buvo išžudyti ir, kaip toliau rašė etmonas, pats nebuvęs įvykio liudininku, „patikimas draugas sakė, kad ant vienos ieties matė šešis maskolius“⁵⁶.

Tada lietuvių ietininkai, padedami lengvosios kavalerijos, susirėmė su Maskvos kavalerijos masėmis. Po sunkios kovos, kurios metu iškilo pavojus puolimui vadovaujančiam Palubinskiui ir pačiam didžiajam etmonui, lietuviams pavyko išlaikyti savo pozicijas kitame Polonkos upės krante ir sukaustyti rimtas priešo pajėgas, kurias Chovanskis nukreipė šia kryptimi, taip susilpnindamas savo centrą ir kairiąją sparną. Tai palengvino

⁵⁵ Sąrašas prie J. Radvilos laiško Jonui Kazimierui 1655 II 21, in: *Listy Janusza Radziwiłła*, s. 212–213; žr. K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna*, s. 165–167; A.A. Majewski, *Aleksander Hilary Połubiński*, s. 108–112; Sikora, R. *op. cit.*, s. 123–129; Курбатов, О. А. *Сражение при деревне Доманы 12 февраля 1655 г.: к проблеме реконструкции военно-исторического события*, „Единорогъ. Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового времени“, t. 2, Москва, 2011, s. 62–79; *idem*, *Документы Разрядного приказа о бое в деревне Доманы Могилёвского уезда 12 февраля 1655 г.*, *ibidem*, s. 291–302.

⁵⁶ Biblioteka Jagiellońska, rkps 5, Relacja P. J. Sapiehy, spod Kojdanowa 2 VII 1660 rano, s. 747–749.

užduotį Karūnos daliniams, kurie ryžtingai puolė rikiuotės viduryje (kur atakavo dvi Karūnos husarų vėliavos, kurios taip pat sėkmingai atakavo Maskvos pėstininkus) ir visų pirma dešiniajame sparne. Čia Voinilovičiui pavyko patekti į caro kariuomenės užnugarį, o tai buvo mūšio lūžis. Centre Čarneckio puolama ir lietuvių spaudžiama caro kavalerija netrukus pabėgo. Mūšio lauke dar buvo likę pėstininkų regimentų, bet juos nugalėtojai iškapojo. Šioje paskutinėje mūšio fazėje dalyvavo ir artilerijos generolo Mikalojaus Vladislovo Judickio vadovaujami Lietuvos husarai⁵⁷.

Žinoma, sunkiosios kavalerijos vėliavos kovėsi ir prie Basios upės, kur spalio 8 d. įvyko antrasis didysis 1660 m. mūšis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Šiame mūšyje, kuriame Abiejų Tautų Respublikos kariuomenei priešinosi Jurijaus Dolgorukio kariuomenė, dalyvavo ir Lietuvos stovyklininko Mykolo Kazimiero Paco vadovaujama kairioji divizija, kuri rugpjūčio pabaigoje prie Dniepro susijungė su Sapiegos ir Čarneckio pajėgomis. Pagrindinė smogiamoji jėga, žinoma, buvo 9 husarų vėliavos – šešios lietuvių ir trys Karūnos. Mūšio metu buvo nuspręsta atlikti įdomų taktinį eksperimentą, nes šie daliniai „buvo suskirstyti į tris eskadronus, o už kiekvieno eskadrono buvo šarvininkų vėliava“⁵⁸.

Po pradinio kovų etapo pirmieji iš priekio puolė Paco vadovaujami sunkiosios kavalerijos daliniai, išsidėstę kairiajame rikiuotės krašte. Keturių husarų vėliavų (iš viso apie 500 raitelių) ataka lėmė visišką sėkmę ir, kaip įsiminė lauko etmono ženkle draugas husaras Jonas Vladislovas Počobutas Odlanickis, „priešo pajėgose buvo didelė skylė“ padaryta⁵⁹. Pirmiausia buvo sutriuškinti pirmoje eilėje stovėję prieš pėstininkai, paskui po įnirtingos kovos – dėl lengvosios kavalerijos ir Deniso Muraškos savanorių būrių paramos – buvo sutriuškinta toliau stovėjusi bojarinų kavalerija. Tada husarai puolė lauke likusius Maskvos pėstininkų regimentus, kurie skubėjo gelbėtis sprukdami link įtvirtintos stovyklos. Dešinysis caro kariuomenės sparnas praktiškai nustojo egzistavęs.

⁵⁷ Kossarzecki, K. *Kampania roku 1660 na Litwie*, Zabrze 2005, s. 211–234; R. Sikora, *op. cit.*, s. 131–138; Кырбатов, О. А. *Полонка 1660 – spojrzenie z Moskwy*, „Mówią Wieki“, 2000, nr. 10, s. 27–36.

⁵⁸ Pasek, J. Ch. *Pamiętniki*, opr. R. Pollak, Warszawa, 1955, s. 142.

⁵⁹ Poczobut Odlanicki, J. W., *op. cit.*, s. 143.

Čarneckio daliniai taip pat džiaugėsi sėkme priešingame flange. Po sunkaus kavalerijos mūšio jie palaužė priešininko pasipriešinimą, ir reikšmingą vaidmenį čia suvaidino lenkų husarų, prasiveržusių į maskvėnų rikiuotės užnugarį, puolimas. Šiose kovose dalyvavo ir dešiniojo sparno divizijos sunkioji lietuvių kavalerija (dvi vėliavos), kuriai vadovavo A. H. Palubinskis. Efektyviai rėmė Karūnos dalinius šoniniais smūgiais ir laikinai į kovą įtraukė kai kurias rikiuotės viduryje esančias Dolgorukio pajėgas: „jie smogė taip stipriai, kad iš karto sumaišė vėliavas“⁶⁰. Tačiau sėkmė abiejuose flanguose nebuvo išnaudota, nes nepavyko suskaidyti centrinės Maskvos kariuomenės dalies, vakare surengusios sėkmingą kontrataką, po kurios pasitraukė į įtvirtintą taborą. Nors Lenkijos ir Lietuvos husarai dar kartą įrodė akivaizdų pranašumą prieš priešininkus, mūšio prie Basios upės aiškaus nugalėtojo nebuvo⁶¹.

Tai buvo praktiškai paskutinis didelis karų su kazokais ir Maskva mūšis, kuriame Lietuvos husarų vaidmenį taip išsamiai galime apibūdinti. Atrodo, kad sunkioji kavalerija nedalyvavo Kušlikų mūšyje, nes neįėjo į sudėtį susikonfederavusios Lietuvos kariuomenės, kuri kartu su Stefano Čarneckio Karūnos korpusu 1661 m. lapkričio 4 d. sumušė Ivano Chovanskio vadovaujamus caro dalinius⁶². Dėl šaltinių trūkumo labai mažai žinome apie husarų dalyvavimą mūšyje prie Vitebsko, kuriame iškovojė didžiąją pergalę lauko etmonas Mykolas Kazimieras Pacas 1664 m. birželio 16 d. Galime tik daryti prielaidą, kad būtent sunkioji kavalerija, kurios branduolį sudarė dvi vyriausiojo vado husarų vėliavos, po trumpo susirėmimo pralaužė Maskvos kavalerijos gretas, kas buvo mūšio lūžis ir

⁶⁰ Žr. puikų J. Ch. Paskos dešiniojo sparno husarų kovų aprašymą, *op. cit.*, s. 146–150; žr. J. Łoś, *Pamiętniki towarzysza chorągwi panczernej*, opr. R. Śreniawa-Szypkowski, Warszawa, 2000, s. 100–103.

⁶¹ Bobiatyński, K. *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa, 2008, s. 70–73; Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 67–68; K. Kossarzecki, *Kampania roku 1660*, s. 312–332; A. B. Малов, *Московские выборные полки солдатского строя в начальный период своей истории 1656–1671 гг.*, Москва, 2006, s. 454–460.

⁶² Žr. Kossarzecki, K. *Kampania letnio-jesienna 1661 roku nad Dźwiną i bitwa pod Kuszlikami*, in: *Studia z dziejów stosunków Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, Zabrze–Tarnowskie Góry, 2013, s. 327–344; D. Milewski, *Zapomniane zwycięstwo – Kuszliki 1661 r.*, „Biblioteka Poznańskiego Humanistycznego Towarzystwa Naukowego“, t. 3, 2005, s. 45–46.

privertė priešą bėgti⁶³.

Lietuvos husarų taktinio vaidmens analizę kare su Turkija ir jos vasalais reikėtų pradėti nuo Chotyno mūšio. 1673 m. lapkričio 11 d. įvyko pašos Huseino stovyklos puolimas. Lietuvos kariuomenė buvo išrikiuota kairiajame Sobieskio kariuomenės sparne. Pačiame rikiuotės pakraštyje, šalia Chotyno pilies, stovėjo lauko etmono grupė, kurioje tikriausiai buvo tik viena sunkiosios raitijos vėliava (paties Radvilos). Jo tikslas pirmiausia buvo šoninis puolimas link Dniestro tilto, kuris buvo vienintelis priešo atsitraukimo kelias. Geriausias informacijos apie šiuos veiksmus šaltinis yra lauko etmono husaro ženkle draugo Mykolo Karolio Hara-burdos pasakojimas. Pėstininkams ir dragūnams atlaisvinus kelią, lietuvių kavalerijos ataka, kurioje sunkiąją kavaleriją tikrai palaikė petihorai, leido gana greitai patekti į stovyklos vidų. Kariai prispaudė prie tilto priešus, „kurių greit nužudė kelis tūkstančius“. Tada susirėmė su grupe turkų kavalerijos, kurioje tariamai buvo 2000 vyrų, bandančių patekti į šiaurinį upės krantą. Kova pakrypo dramatiška linkme („apkasuose buvo tokia painiava su turkais, kad kapojo vienas kitą, jie mus, mes juos, nes jie susimaišė su mumis“), o jos metu pasižymėjo lauko etmonas, kuris turėjo pats užgrobti bunčiuką ir nužudyti vieną iš turkų pašų. Nepaisydami laikinų problemų, lietuviai pagaliau pademonstravo taktinį pranašumą, padarydami priešui didžiulius nuostolius, o visų pirma užkirsdami atsitraukimo kelią ir nustumdami jį gilyn į įtvirtinimus⁶⁴.

Radvilos divizijos dešinėje buvo dislokuoti didžiojo etmono daliniai, tarp kurių buvo turbūt net keturios husarų vėliavos (dvi M. K. Paco, A. H. Palubinskio ir K. Bialozoro). Jų pagrindinė užduotis buvo sukautyti priešą pajėgas prie Bukovinos vartų vakarinėje turkų stovyklos dalyje, taip pat užkirsti kelią priešą kavalerijos kontratakoms ir tik kitame etape įsiveržti į stovyklos vidų. Apie vykusias šia kryptimi kovas žinome palyginti nedaug, tačiau lietuviai atliko savo užduotis, šoniniais smūgiais

⁶³ Daugiau apie šią kovą: Bobiatyński, K. *Bitwa pod Witebskiem 16 czerwca 1664 r. – zapomniane zwycięstwo litewskie nad wojskami moskiewskimi*, in: „*W hetmańskim trudzie*“. *Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Jana Wimmera*, red. Z. Hundert i M. Wagner, Oświęcim, 2017, s. 138–151.

⁶⁴ Bobiatyński, K. *Nieznana litewska relacja o bitwie pod Chocimiem w 1673 roku*, „Przegląd Historyczny“, t. 106, 2015, z. 3, s. 561–563; žr. Avizai iš Chotynės, 12 XI 1673, in: *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej*, SMHW, t. 11, cz. 2, 1965, s. 290.

palaikydami su Bosnijos spahiais kovojančius Karūnos dalinius. Aleksandras Skorobohatas, tarnavęs vienoje iš didžiojo etmono husarų vėliavų, savo dienoraštyje tik parašė, kad nuo lietuvių kavalerijos smūgių turėjo žūti 3500 turkų⁶⁵.

1674–1675 m. žiemos kampanijos metu, taip pat per karines operacijas 1675 m. antroje pusėje Lietuvos husarai praktiškai tik vieną kartą dalyvavo dideliuose susirėmimuose su priešu, kovodami kartu su to paties tipo Karūnos daliniais. M. K. Radvilos divizija, 1675 m. rugpjūčio 24 d. dalyvavusi mūšyje su totoriais netoli Lvovo prie Lysynčių (ukr. *Лисиничі*) kaimo, tikriausiai turėjo tik vieną sunkiąją kavalerijos vėliavą. Jos rotmistras buvo lauko etmonas, o poručnikas – Oršos vėliavininkas Samuelis Kmičicas (lenk. *Samuel Kmicic*). Lietuvių kavaleriją iš pradžių Jonas III Sobieskis paliko kelyje į Bibrką (ukr. *Бібрка*), taip saugodamas dešinįjį karališkosios kariuomenės sparną ir stovyklos užnugarį, kad priešas neapeitų iš pietų. Tada, kai paaiškėjo, kad iš šios pusės pavojaus nėra, ji buvo pasiūsta į lygumą (vadinamąją Hlinianų trakto sritį), kur įvyko didelis mūšis su orda. Radvilos husarai kairiajame sparne palaikė Karūnos sunkiosios raitijos vėliavas, o bendras abiejų tautų sunkiosios kavalerijos puolimas (su trumposiomis, o ne su husarų ilgosiomis ietimis) buvo mūšio lūžis. Tai lėmė gana greitą totorių gretų pralaužimą ir privertė juos paniškai bėgti. Pažymėtina, kad karalius puikiai pasirinko mūšio lauką (siaurą, ankštą perėją su šonuose esančiomis gamtinėmis kliūtimis), kuris neleido priešui išnaudoti kiekybinės persvaros ir savo kavalerijos tradicinių taktinių pranašumų, o sunkioji Karūnos ir Lietuvos kavalerija galėjo panaudoti visą savo pralaužimo jėgą⁶⁶.

⁶⁵ Skorobohaty, A. D. *Diariusz*, opr. T. Wasilewski, Warszawa 2000, s. 120; žr. Kochowski, W. *Roczniki Polski. Klimakter czwarty (1669–1673)*, opr. L.A. Wierzbicki, Warszawa, 2011, s. 371–372. Plačiau apie Chotyno mūšį ir Lietuvos kariuomenės dalyvavimą jame: Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 359–370; T. Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, t. 3, Kraków, 1898, s. 402–412; Wagner, M. *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze, 2009, s. 376–394.

⁶⁶ Pranešimas apie mūšį ir sutartį su totoriais, kurie įvyko rugpjūčio 25 d. netoli Lvovo, prie Lysynčių kaimo: *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej*, SMHW, t. 15, cz. 2, 1969, s. 218–219; Hundert, Z. *Husaria koronna*, s. 384–390; M. Wagner, *op. cit.*, t. 2, s. 176–187; Woliński, J. *Bitwa pod Lwowem 1675 roku*, in: *idem, Z dziejów wojen polsko-tureckich*, Warszawa, 1983, s. 155–162.

Tuo tarpu trys husarų vėliavos, kurios buvo didžiojo etmono divizijos dalis, į stovyklą prie Lvovo atvyko pirmosiomis rugsėjo dienomis ir galėjo dalyvauti tik žygyje į Podolę, kuris vyko praktiškai be sąlyčio su priešu ir nesukėlė rimtų susirėmimų iki kampanijos pabaigos 1675 m. spalio mėn.⁶⁷

Galiausiai reikėtų pristatyti lietuvių sunkiosios raitijos veiksmus 1676 m. kampanijoje prieš turkus. Ketvirtyje, kuris prasidėjo 1676 m. rugpjūčio 15 d., kompute buvo tik 4 husarų vėliavos, iš kurių galiausiai tik trys dalyvavo tais metais vykusiuose karo veiksmuose. Tai buvo didžiojo etmono – M. K. Paco, K. Paco ir M. Oginskio – divizijos daliniai (iš viso tik 278 žirgai). M. K. Radvilos vėliava (105 žirgai), kaip ir visi lauko etmono užverbuoti daliniai, vėlavo susirinkti ir nedalyvavo kautynėse prie Žuravno, tuo metu buvo su savo vadu Lvove⁶⁸. Lietuvos sunkioji kavalerija, be abejo, turėjo dalyvauti pirmajame mūšyje prie Voinylivo (rugsėjo 24 d.), užėmusi poziciją – kaip ir likusi Lietuvos kariuomenė – kairiajame Sobieskio kariuomenės sparne. Deja, šaltinių, kurie tiksliai nurodytų, kokį vaidmenį ji turėjo atlikti šiame susidūrime, neišliko. Tik žinoma, kad su Karūnos kavalerijos pagalba lietuvių kavalerija po sunkios kovos sugebėjo neleisti totorių čambulams patekti į rikiuotės užnugarį ir nubloškė juos į pradines pozicijas⁶⁹.

Kovos su pagrindinėmis turkų ir totorių pajėgomis prie Žuravno prasidėjo rugsėjo 26 d. Lenkų ir lietuvių kavalerija keletą kartų užėmė pozicijas prieš stovyklos pylimus, pasiruošusi susiremti su priešo kavalerija. Įprastai Mykolo Kazimiero Paco vėliavos visada buvo kairiajame rikiuotės sparne. Atkakliausiai kovoti lietuviams teko rugsėjo 29 d., kai Karūnos kariams padedant sustabdė stiprų priešo puolimą. Deja, šaltiniuose vėlgi labai mažai konkrečios informacijos apie Lietuvos husarų dalyvavimą šiame susidūrime. Žinoma, kad svarbų vaidmenį turėjo atlikti petihorų daliniai, „kurie, kiek kartų dėjo ietis [trumpąsias, lenk. *dzidy* – K. B.]

⁶⁷ Bobiatyński, K. *Michał Kazimierz Pac*, s. 326–332; Wagner, M. *op. cit.*, t. 2, s. 197–202.

⁶⁸ Hundert, Z. *Husaria koronna*, s. 400, 407; žr. Bobiatyński, K., Hundert, Z. *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 162–164.

⁶⁹ Diariusz, M. K. Paca z kampanii 1676 r., wyd. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy“, t. 2, 1930, s. 152; Bobiatyński, K. *Michał Kazimierz Pac*, s. 343; Hundert, Z. *Husaria koronna*, s. 401–404.

ties priešas sumišęs bėgo“. Jie stovėjo antroje eilėje ir stabdė prieš smūgį, kuris iš lauko varė Lietuvos lengvasias vėliavas ir norėjo patekti į šio flango užnugarį. Galbūt su jais kovojo ir sunkioji kavalerija, kuri ir vėl atsisakė ilgųjų iečių ir pasirinko trumpesnes, neabejotinai efektyvesnes kovoję su tokio tipo priešu? Taip pat lietuviams pavyko priversti ant kalvų už Švenčios (lenk. *Święca*) upės esančias janyčarų formuotes palikti savo pozicijas, o galiausiai atsitraukti į pradines pozicijas ir turkų kavaleriją. Tačiau dėl vėlyvo dienos meto (sutemų) neįvyko planuota bendra Karūnos ir Lietuvos sunkiosios raitijos ataka, kuri galiausiai turėjo pergale pakreipti Sobieskio pavaldinių naudai. Taip pat žinoma, kad tą dieną prie Dniestro, supančio stovyklą iš rytų, buvo išsiųstos iš kiekvienos vėliavos nedidelės kavalerijos grupės (penki palydos raiteliai), taip pat dalis lietuvių pėstininkų, nes „Orda prie Dniestro pakibo, norėdama patekti į stovyklą pirmiau nei Lietuvos kariuomenė, esanti prie Dniestro“. Vadovavo šiam daliniui Grigalius Pakošas, didžiojo etmono ženkle sunkiosios kavalerijos draugas⁷⁰.

Pėsčiomis husarai tikrai dalyvavo pozicinėse kovose gindami pačią stovyklą. Deja, sunkiosios kavalerijos vėliavos nebuvo panaudotos per kitą lemiamą mūšį, kuris įvyko spalio 8 d. Kaip viename pasakojimų teigiama, po to, kai prieš smūgį sulaukė lengvesnės kavalerijos formuotės, „Vilniaus vaivada *Interea JM* pradėjo vesti husarus ir ietininkų kariuomenę į lauką, nes ir Karalius čia buvo, bet jau artėjo naktis ir turkai, pamatę ietis, ėmė leistis į savo stovyklą“⁷¹. Šis fragmentas neabejotinai įrodo, kad ne tik Karūnos, bet ir Lietuvos husarai buvo priešų gerbiami. Jie nusprendavo trauktis iš mūšio lauko, o ne rizikuoti susiremti su Mykolo Kazimiero Paco vadovaujamais „sparnuotaisiais raiteliais“. Galiausiai, karo veiksmams pasiekus aklavietę, abi pusės turėjo pradėti diplomatines derybas, kurių metu spalio 17 d. pavyko susitarti dėl paliaubų.

⁷⁰ Citatos apie 1676-09-29 kovas iš karinių operacijų dienoraščio: NBU, fond 1, nr. 5994, k. 27v-28; žr. Diariusz M. K. Paca, s. 153; Skorobohaty, A. D. *op. cit.*, s. 125–126. Daugiau apie stovyklos prie Žuravno gynybą: K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac*, s. 343–345; Hundert, Z. *Husaria koronna*, s. 409–415; M. Wagner, *op. cit.*, t. 2, s. 263–281; Woliński, J. *Żórawno*, in: *Z dziejów wojen polsko-tureckich*, s. 172–181.

⁷¹ *Relacja hetmana polnego kor. D. Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r.*, wyd. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy“, t. 2, 1930, s. 301.

TARNYBA LIETUVOS KARIUOMENĖS HUSARŲ VĒLIAVOSE IR KARINĖ BEI POLITINĖS KARJERA

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, nors XVII a. antroje pusėje husarai ir prarado savo dominuojančią poziciją Lietuvos kariuomenėje, jie vis tiek atliko nepaprastai svarbų vaidmenį mūšiuose su kazokais ir Maskva, o vėliau ir kare su Turkija ir jos vasalais. Jie neabejotinai buvo pranašesni už priešą, atstovaujantį Rytų (arba Rytų Europos) karo menui, savo pasirengimu, ginkluote ir taktika.

Husarų vėliavos – ypač karališkoji ir etmonų – vis dar buvo prestižiškiausios visoje Abiejų Tautų Respublikos kariuomenėje. Tarnauti jose buvo neabejotina garbė, taip pat svarbus tolesnės karinės ar politinės karjeros laiptelis. Ilgametis (1655–1666 m.) karaliaus Jono Kazimiero husarų vėliavos poručnikas Aleksandras Hilaris Palubinskis buvo ne tik vienas žymiausių savo epochos Lietuvos vadų, bet ir vėliau padarė išpūdingą politinę karjerą, pakilęs į valdžios elitą Lietuvoje (1669 m. pradėjęs eiti aukštas ministro lygio – Lietuvos didžiojo maršalkos – pareigas), taip pat labai pagerino savo turtinę padėtį, pateko į magnatų sluoksnį⁷². Būsimasis didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas savo išpūdingą karjerą pradėjo 1654 m. rudenį kaip paprastas Vincento Gosievskio ženkle sunkiosios kavalerijos draugas, o vos po keliolikos metų pasiekė aukščiausius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje karinius ir civilinius postus (1667 m. didžioji buožė ir 1669 m. Vilniaus vaivadija)⁷³. Ypatingą autoritetą, kurį turėjo husarų vėliavų poručnikai visoje kariuomenėje, liudija dalinio, kuriame tarnavo Pacas, vado Kazimiero Chvalibogo Žeromskio išrinkimas 1655 m. Virbalio konfederacijos (lenk. *konfederacja wierzbołowska*) maršalka, o po šešerių metų jis tapo Lietuvos kariuomenės Brolijos maršalka⁷⁴.

Bene išpūdingiausią Lietuvos sunkiojoje ietininkų raitijoje karjerą padarė Grigalius Antanas Oginskis. Karo tarnybą pradėjo kaip draugas po M. K. Paco ženklu per 1673 m. Chotyno kampaniją, vėliau buvo Marcijono ir Jono Jackaus Oginskių sunkiosios kavalerijos dalinių vėliavininkas ir poručnikas. 1687 m. tapo karališkosios husarų vėliavos poručniku Lietuvos kompute. Po beveik dešimtmečio gavo svarbias senatoriaus pa-

⁷² Majewski, A. A. Aleksander Hilary Połubiński, s. 482–486.

⁷³ Bobiatyński, K. Michał Kazimierz Pac, s. 417–421.

⁷⁴ Rachuba, A. Konfederacja wojska litewskiego 1657–1663, Zabrze, 2010, s. 23–26, 108–110.

reigas (Žemaitijos seniūno – 1698 m.), vėliau – aukščiausias karines pareigas – etmono (1703 m.), o paskui ir didžiojo etmono buožę (1709 m.), tačiau pastarųjų pareigų eiti jau nespėjo⁷⁵.

Galiausiai verta paminėti, kad sunkiosios kavalerijos dalinių draugai ir vėliau, vadovaujant kitiems etmonams, vaidino labai svarbų vaidmenį karinės (o išėję iš karo tarnybos, dažnai ir civilinės) klientūros struktūrose. Mykolas Kazimieras Pacas, kurdamas savo užnugarį kariuomenėje po to, kai 1663 m. pabaigoje pradėjo eiti lauko etmono pareigas, daugiausia rėmėsi dviejose Vincento Gosievskio husarų vėliavose tarnaujančiais kariais, kuriuos perėmė po jo mirties. Daugeliu atvejų vėliau jie taip pat padarė reikšmingą politinę karjerą (pvz., Petras Rudamina Dusetiškis, Albertas Konstantinas Ciechanoveckis), tapo įtakingais seimelių aktyvistais ir net ne kartą gavo Seimo nario mandatą⁷⁶. Kai kurie iš jų, pavyzdžiui, Kazimieras Stanislovas Dombrovskis, vėliau įstojo į Sapiegų politinę grupotę, jos struktūrose iki XVII a. pabaigos vaidino svarbų, bet, deja, gana gėdingą vaidmenį⁷⁷.

Karininkų karjeros mechanizmai Radvilų ir Sapiegų husarų vėliavose šiek tiek skyrėsi, jie daug rečiau – net ir baigę karo tarnybą – dalyvaudavo politinėje veikloje. Tačiau ir jiems tarnyba elitinėse kavalerijos formuotėse dažniausiai garantuodavo labai reikšmingą socialinį ir turčinį išsilimą⁷⁸.

⁷⁵ Idem, Hrehory Antoni Ogiński, in: *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, red. M. Nagielski, Warszawa, 2006, s. 236–244.

⁷⁶ Bobiatyński, K. *W walce o hegemonię*, s. 189–198

⁷⁷ Kołodziej, R. „*Ostatni wolności naszej klejnot*“. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 594; Piwarski, K. *Dąbrowski Stanisław Kazimierz*, „Polski Słownik Biograficzny“, t. 5, Kraków, 1939–1946, s. 16.

⁷⁸ Pavyzdžiai: žr. Bobiatyński, K. *Testament strażnika wielkiego litewskiego Samuela Kmicića*, „Rocznik Lituaniistyczny“, t. 4, 2018, s. 137–158; Bobiatyński, K., Z. Hundert, *W służbie obojga narodów – mechanizmy kariery podstolego rzeczywiczkiego Kazimierza Michała Pusłowskiego w latach 1660–1696*, „Rocznik Lituaniistyczny“, t. 7, 2021 (spausdinama).

IŠVADOS

XVII a. antrojoje pusėje Lietuvos kariuomenės organizacijoje ir struktūroje įvyko reikšmingų pokyčių, dėl kurių husarai pamažu prarado dominuojamą padėtį, daugiausia užleisdami vietą vidutinei ir lengvajai kavalerijai, ir ilgainiui sudarė tik 5–7 procentus visos kariuomenės. Ši padėtis susiklostė dėl reikšmingo kariuomenės didinimo nuo 1648 m., taip pat įvairių ekonominių ir logistinių veiksnių (Lietuvos nuskurdimo dėl karuose patirtų nuostolių, labai didelių kainų husarų palydai išruošti, problemų, kylančių įsigyjant ekipuotę, ir kt.

Šiame straipsnyje pristatyta husarų taktinė svarba 1648–1676 m. didžiųjų karų epochoje. Kartais Lietuvos sunkioji kavalerija (kvojanti nusėdusi nuo žirgų) buvo naudojama miestų įtvirtinimų arba priešo taboro šturmuose (kovose su kazokais 1648–1649 m.). Tačiau visų pirma ji vis dar vaidino pagrindinį vaidmenį lauko susidūrimuose, prisidėdama prie svarbiausių XVII a. antrosios pusės lietuvių pergalių Lojevo (1649 m.), Šklovo (1654 m.), Polonkos (1660 m.), taip pat Vitebsko (1664 m.) mūšiuose. Analizuojant Lietuvos sunkiosios kavalerijos veiksmus svarbiausiose karo su turkais ir jų vasalais (1672–1676 m.) pirmojo etapo batalijose – Chotyno (1673 m.), Lvovo/Lysynyčių (1675 m.) ir Žuravno (1676 m.) mūšiuose, paaiškėjo, kad XVII a. antrojoje pusėje ši formuotė vis dar turėjo lemiamą taktinį pranašumą prieš rytietiškam kovos stiliui atstovaujančią priešininko kavaleriją.

Lietuvos bajorijai tarnyba sunkiosios kavalerijos daliniuose aptariamuoju laikotarpiu vis dar turėjo didžiulę reikšmę dėl prestižo. Ji taip pat buvo labai svarbus tos epochos pagrindinių Lietuvos vadų ir įvairaus rango išsiskiriančių dignitorių vėlesnės karinės ir politinės karjeros etapas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyvai ir rašytiniai šaltiniai

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

- Archiwum Radziwiłłów: dz. II, nr. 1228; dz. IV, kop. 361; dz. V, sygn. 1569; dz. VI, sygn. 36; dz. VII, nr. 81

- Nabytki Niedokumentowe Oddziału I, nr. 36

Archiwum Narodowe w Krakowie:

- Archiwum Rodziny Pinoccich, sygn. 7

- Archiwum Sanguszków, sygn. 67, 190

Biblioteka Jagiellońska: rkps 5

Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie: rkps 121, 144, 148

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku: rkps 13174

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie:

rkps 360, 1404 (t. 1 i 3)

Bibliothèque Nationale de France: rkps 1311, nr. 19

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius:

- 115 fondas, nr. 541

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius:

- 1292 fondas, op. 1, nr. 14

- fondas „Senieji aktaĩ“, nr. 2650, 3414, 3418, 3437, 3444, 4106, 4107, 4111, 4114

Львівська Національна Наукова Бібліотека України імені Василя Стефаника (Lwowska Narodowa Biblioteka Ukrainy imienia Wasyla Stefanyka):

- F. 103, rkps 1546

Національна бібліотека України ім. Владіміра Івановича Вернадського:

- F. 1, rkps 5994, 6012

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск:

- F. 1737, op. 1, nr. 24

Spausdintiniai šaltiniai

Diariusz M. K. Paca z kampanii 1676 r., wyd. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy“, t. 2, 1930, s. 152–156.

Kochowski W., *Roczniki Polski. Klimakter czwarty (1669–1673)*, opr. L.A. Wierzbicki, Warszawa, 2011.

Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655, cz. 1: Diariusz kancelaryjny 1649–1653, opr. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Kossarzecki, P. Kroll, A. A. Majewski, D. Milewski, Warszawa, 2019.

Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655, cz. 2: Listy, opr. K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Kossarzecki, P. Kroll, A. A. Majewski, D. Milewski, M. Nagielski, Warszawa, 2020.

Listy Janusza Radziwiłła do króla o działaniach militarnych podczas wojny z Moskwą w okresie od lutego do kwietnia 1655 r., opr. K. Bobiatyński, w: *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 1, red. M. Wagner, Siedlce, 2007, s. 205–221.

Łoś J., *Pamiętniki towarzysza chorągwi pancерnej*, oprac. R. Śreniawa-Szypkowski, Warszawa, 2000.

Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676, opr. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 11, cz. 2, 1965, t. 15, cz. 2, 1969, t. 16, cz. 2, 1970.

Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski, oprac. A. Grabowski, t. 1, Kraków, 1845.

Pamiętniki Bogusława Kazimierza Maskiewicza, oprac. A. Sajkowski, red. i wstęp W. Czapliński, Wrocław, 1961.

Pasek J. Ch., *Pamiętniki*, oprac. R. Pollak, Warszawa, 1955.

Письма Януша Радзивилла королю Яну II Казимиру о боях с русскими войсками в Литве в феврале-апреле 1655 г., opr. K. Bobiatyński, „Единорог. Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового времени”, t. 2, Москва, 2011, s. 260–290.

Poczobut Odlanicki J. W., *Pamiętnik (1640–1684)*, oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1987.

Skorobohaty A. D., *Diariusz*, opr. T. Wasilewski, Warszawa, 2000.

Relacja hetmana polnego kor. D. Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r., wyd. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. 2, 1930, s. 294–303.

Sposób i porządek obrony Rzeczypospolitej podczas wojny tureckiej, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. 2, 1935, s. 144–149.

Vorbek-Lettow M., *Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, wyd. E. Galos i F. Mincer, red. W. Czapliński, Wrocław, 1968.

Wojna przeciwko Kozakom Zaporoskim w latach 1648–1649 przez Alberta Wijuk Kojalowicza, red. W. Biernacki i W. Grzelak, Zabrze – Tarnowskie Góry, 2021.

Zabytek historyczny o Pińsku, „Athenaeum”, t. 6, Wilno, 1841, s. 93–97.

Studijos

Бабулин И. Б., *Смоленский поход и битва при Шепелевичих 1654 года*, Москва, 2018.

Biernacki W., *Łojów 31 lipca 1649. Działania wojenne na Litwie w latach 1648–1649*, Zabrze, 2014.

Biernacki W., *Powstanie Chmielnickiego. Działania wojenne na Litwie w latach 1648–1649*, Zabrze, 2006.

Bobiatyński K., *Bitwa pod Szklowem (12 sierpnia 1654 r.) – pytania i kontrowersje*, w: *Od Grunwaldu do Bzury – bitwy i boje polskie na przestrzeni dziejów* („Wrocławskie Studia z Historii Wojskowości”, t. 1), red. J. Jędrusiak, D. Koreś, J. Maroń i K. Widziński, Wrocław, 2012, s. 87–105.

Bobiatyński K., *Bitwa pod Witebskiem 16 czerwca 1664 r. – zapomniane zwycięstwo litewskie nad wojskami moskiewskimi*, w: *„W hetmańskim trudzie”*. *Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Jana Wimmera*, red. Z. Hundert i M. Wagner, Oświęcim, 2017, s. 138–151.

Bobiatyński K., *Husaria litewska w dobie walk z Kozakami oraz wojskami moskiewskimi w latach 1648–1667*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, „Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Studia i Materiały”, t. 10, red. Z. Hundert i T. Mleczek, Warszawa, 2020, s. 109–128.

Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa, 2008.

Bobiatyński K., *Nieznana litewska relacja o bitwie pod Chocimiem w 1673 roku*, „Przegląd Historyczny”, t. 106, 2015, z. 3, s. 551–563.

Bobiatyński K., *Od Smoleńska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1655*, Zabrze, 2004.

Bobiatyński K., *Skład i liczebność armii litewskiej podczas wojny z Turcją w latach 1683–1686*, „Zapiski Historyczne”, t. 86, 2021, z. 1, s. 29–55.

Bobiatyński K., *Testament strażnika wielkiego litewskiego Samuela*

Kmicica, „Rocznik Lituanistyczny“, t. 4, 2018, s. 137–158.

Bobiatyński K., *W drodze pod Chocim. Litewskie przygotowania do wojny przeciwko Turkom w 1673 roku*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa, 2014, s. 27–47.

Bobiatyński K., *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–674*, Warszawa, 2016.

Bobiatyński K., *Wojsko i polityka – kilka uwag o udziale armii litewskiej w kampaniach przeciwko Turkom i Tatarom w latach 70. XVII w.*, w: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski i A. Filipczak–Kocur, Warszawa–Opole, 2008, s. 503–519.

Bobiatyński K., Hundert Z., *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (1675–1676) w świetle akt wojskowo-skarbowych*, „Zapiski Historyczne“, t. 83, 2018, z. 1, s. 155–173.

Bobiatyński K., Hundert Z., *W służbie obojga narodów – mechanizmy kariery podstolego rzeczywistego Kazimierza Michała Pusłowskiego w latach 1660–1696*, „Rocznik Lituanistyczny“, t. 7, 2021, s. 129–153.

Codello A., *Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, t. 13, cz. 1, 1970, s. 136–159.

Gawron P., *Miejsce husarii w strukturze armii litewskiej w latach 1600–1635*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, „Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Studia i Materiały“, t. 10, red. Z. Hundert i T. Mleczek, Warszawa, 2020, s. 85–107.

Gawron P., *Organizacja i status prawny armii polsko-litewskiej w Inflantach w latach 1602–1611*, w: *Hortus bellicus. Studia z dziejów wojskowości nowożytnej. Prace ofiarowane Profesorowi Mirosławowi Nagielskiemu*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Kossarzecki, P. Kroll i D. Milewski, Warszawa, 2017, s. 151–174.

Hundert Z., *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, Oświęcim, 2012.

Hundert Z., *Kilka uwag na temat chorągwi petyhorskich w wojskach Rzeczypospolitej w latach 1673–1683*, w: *Homo militans, t. 2: W panczerze przez wieki. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. M. Baranowski, A. Gładysz, A. Niewiński, Oświęcim, 2014, s. 136–149.

Hundert Z., *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*,

Zabrze, 2014.

Kołodziej R., „*Ostatni wolności naszej klejnot*“. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań, 2014.

Komuda J., *Wyprawa łojowska Janusza Radziwiłła w 1649 r.*, w: *Starpolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremiu Maciszewskiemu*, red. M. Nagielski, Warszawa, 2002, s. 115–129.

Korzon T., *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, t. 3, Kraków, 1898.

Kossarzecki K., *Kampania letnio-jesienna 1661 roku nad Dźwiną i bitwa pod Kuszlikami*, w: *Studia z dziejów stosunków Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, K. Bobiałyński, P. Gawron, Zabrze – Tarnowskie Góry, 2013, s. 315–344.

Kossarzecki K., *Kampania roku 1660 na Litwie*, Zabrze, 2005.

Kroll P., *Kampania białoruska Janusza Radziwiłła w 1654 r.*, „Przegląd Wschodni“, t. 10, 2006, z. 1 (37), s. 43–64.

Kroll P., *Wykorzystanie husarii koronnej na ukraińskim obszarze działań wojennych w latach 1648–1667*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w.*, „Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Studia i Materiały“, t. 10, red. Z. Hundert i T. Mleczek, Warszawa, 2020, s. 12–150.

Kupisz D., *Smoleńsk 1632–1634*, Warszawa, 2001.

Курбатов О. А., *Документы Разрядного приказа о бое в деревне Доманы Могилёвского уезда 12 февраля 1655 г.*, „Единорогъ. Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового времени“, t. 2, Москва, 2011, s. 291–302.

Курбатов О. А., *Неизвестная армия царя Алексея Михайловича: шляхта Великого княжества Литовского на царской службе во время войны России с Речью Посполитой 1654–1667 гг.*, w: *Смута в России и Потоп в Речи Посполитой: опыт преодоления государственного кризиса в XVII столетии. Материалы Российско-польской научной конференции, Москва, 24–26 октября 2012 г.*, ред. А. В. Юрасов, А. В. Малов, Москва, 2016, s. 293–308.

Курбатов О. А., *Очерк истории конных полков «нового строя» русской армии от начала их существования до окончания русско-шведской войны 1656–1658 гг.*, „Единорогъ. Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового времени“, t. 3, Москва, 2014, s. 90–136.

Kurbatow O. A. (Курбатов О. А.), *Połonka 1660 – spojrzenie z Mos-*

kwy, „Mówią Wieki“, 2000, nr. 10, s. 27–36.

Курбатов О. А., *Сражение при деревне Доманы 12 февраля 1655 г.: к проблеме реконструкции военно-исторического события*, „Единорогъ. Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового времени“, t. 2, Москва, 2011, s. 62–79.

Lipiński W., *Stani sław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego*, Kraków, 1912.

Majewski A. A., *Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679), marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa, 2017.

Majewski A. A., *Chorągiew husarska marszałka wielkiego litewskiego Aleksandra Hilarego Połubińskiego w latach 1670–1675*, w: *Hortus bellicus. Studia z dziejów wojskowości nowożytnej. Prace ofiarowane Profesorowi Mirosławowi Nagielskiemu*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Koszarzecki, P. Kroll i D. Milewski, Warszawa, 2017, s. 405–420.

Majewski A. A., *Zdobycie Pińska przez wojsko litewskie w listopadzie 1648 roku*, „Studia z Dziejów Wojskowości“, t. 2, 2013, s. 33–40.

Малов А. В., *Московские выборные полки солдатского строя в начальный период своей истории 1656–1671 гг.*, Москва, 2006.

Milewski D., *Zapomniane zwycięstwo – Kuszliki 1661 r.*, „Biblioteka Poznańskiego Humanistycznego Towarzystwa Naukowego“, t. 3, 2005, s. 37–59.

Nagielski M., *Chorągwie husarskie Aleksandra Hilarego Połubińskiego i króla Jana Kazimierza w latach 1648–1666*, „Acta Baltico-Slavica“, t. 15, 1983, s. 77–137.

Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy, red. M. Nagielski, Warszawa, 2006.

Piwarowski K., *Dąbrowski Stanisław Kazimierz*, „Polski Słownik Biograficzny“, t. 5, Kraków, 1939–1946, s. 16–17.

Rachuba A., *Konfederacja wojska litewskiego 1657–1663*, Zabrze, 2010.

Rachuba A., *Litewskie przygotowania do wojny ze Szwecją w 1635 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa, 2007, s. 33–43.

Rachuba A., *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, „Przegląd Wschodni“, t. 3, 1994, z. 3, s. 379–410.

Rachuba A., *Wysyłek mobilizacyjny Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1654–1667*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, t. 43,

2007, s. 43–60.

Sikora R., *Niezwytke bitwy i szarże husarii*, Warszawa, 2011.

Wagner M., *Wojna polsko-turecka w latach 1672-1676*, t. 1–2, Zabrze, 2009.

Wisner H., *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła, 1648–1655*, „Rocznik Białostocki“, t. 13, 1976, s. 53–109.

Wisner H., *Wojsko litewskie 1. połowy XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, cz. 1: t. 19/1, 1973, cz. 2: t. 20, 1976, cz. 3: t. 21, 1978.

Woliński J., *Z dziejów wojen polsko-tureckich*, Warszawa, 1983.

Įteikta 2021 m. rugsėjo 5 d.

LITHUANIAN HUSBARS DURING THE PERIOD OF GREAT WARS OF 1648-1676 - NUMBERS, ORGANIZATION, AND COMBAT TACTICS

Konrad BOBIATYŃSKI, Habil. PhD.
Faculty of History, University of Warsaw

This article presents the participation of the heavy cavalry units of the Lithuanian Army in the wars of 1648-1676 against the Cossacks, the state of Moscow, and later against Turkey and the Tatars. The first part of the article analyses the changes that took place in the internal structure of the Lithuanian Army during that period, leading to the gradual loss of hussars dominant position, mostly allowing for medium and light cavalry to take their position. Over time, the hussars made up only 5-7 percent of the entire army. The reasons for this phenomenon, both financial and logistical, as well as the difficulties that arose during the organization of these units in the late 17th century, were discussed according to selected examples. The second part of the article analyses the involvement of hussar flags in major armed clashes during wars with various enemies. Cases of the use of dismounted spearman heavy cavalry in the attacks against the fortifications of the city or the attacks against encampments fortified by the enemy (during the fights against the Cossacks) were presented. However, first of all the role of the hussar flags in the most important Lithuanian victories of the late 17th century, such as the battles of Loyew (1649), Shklow (1654), or Polonka (1660), was presented. The participation of the Lithuanian heavy cavalry in the most important skirmishes of the first phase of the war with the Turks and their vassals (1672-1676) - the battles of Khotyn (1673), Lviv / Lesienice (1675), and Zhuravno (1676), was analysed as well. Throughout all these conflicts, this military formation has shown that it still has a decisive tactical advantage over the cavalry of the enemy based on the Eastern style of combat. Finally, attention was drawn to the importance of the service in the prestigious units of heavy cavalry as a significant phase in the subsequent military or political career of the key Lithuanian commanders or dignitaries of various ranks of this period.